

Særtryk af

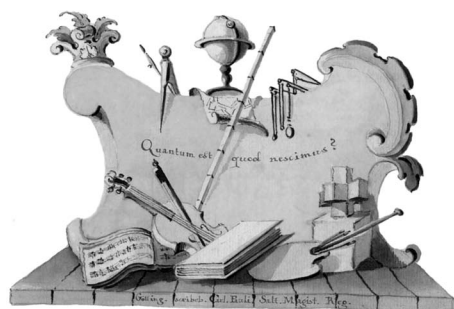
FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 49

2010

With summaries

KØBENHAVN 2010

UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 258.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 107.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Lessebo Design Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile
Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-077-3

FUGLENE
AUDUBON: BIRDS OF AMERICA
AF
TORSTEN SCHLICHTKRULL

Boghistorien har mange eksempler på exceptionelle værker. Det kan skyldes værkets alder, kulturelle og/eller videnskabelige betydning, antal bevarede eksemplarer, størrelse, kunstnerisk udførelse mv. Mange af disse værker har en enkelt af disse egenskaber, atter mange et par stykker, men der ikke mange, der som *Birds of America* besidder en hel række særlige egenskaber. Særlig gammelt er det ikke, men der er til gengæld tale om et værk, der er enestående i størrelse og i kunstnerisk udførelse. Det havde, da det udkom, videnskabelig betydning, og så kom det i et ganske lille oplag. Blot omkring 200 komplette eksemplarer blev det til, og af disse er kun omkring 60 % bevaret. Et af de bevarede eksemplarer befinder sig i Det Kongelige Biblioteks magasiner.

John James Audubon

Skaberen af værket, John James Audubon (1785-1851), havde et usædvanligt livsforløb, og han var en person med en stærk passion for at gennemføre, hvad han havde sat sig for. Audubons farverige og omtumlede liv er beskrevet flere gange på dansk¹ og vil derfor kun blive behandlet ganske kort her.

Audubon blev født den 26. april 1785 som søn af Jean Audubon, en fransk søkaptajn og plantageejer i Santo Domingo. Han havde købt

¹ Se Jørgen Andersen: Et spejl for himlen, *Bogvennen*, 1960, s. 9-34. Tage la Cour: Audubon's fugle, *En bog til vennen og forlæggeren Poul Carit Andersen*, 1960, s. 50-56. Bernt Løppenthin: John James Audubon, *Naturens Verden*, 1973, s. 416-23. Teddy Brunius: Maleren og ornitologen John James Audubon, *Naturens Verden*, 1980, s. 390-401. Bent Jørgensen: Audubon – naturhistoriens store illustratør. *Naturens Verden*, 1987, s. 9-22. Johs. Erritzø: Historien om John James Audubon (The American Woodsman), *Dansk Fuglehold*, 18. årg., 1992, s. 146-50 og 178-84. Artiklen også publiceret på internettet: <www.birdresearch.dk/dk/audub.htm> (28.5.2010).

en mindre plantage på Isle à Vache, en lille ø syd for Les Cayes i det nuværende Haïti. Her blev Audubon født.² Moderen var stuepige, en frk. Rabin, som faldt i Jeans smag og som døde kort efter fødslen. Jean var gift i Frankrig, og Jeans hustru adopterede Jeans to børn – lillesøsteren, Rosa, havde Jean fået med en anden kvinde – da han i 1791 hentede børnene til Nantes i Frankrig.³

I Frankrig fik Audubon kun en nødtørftig uddannelse, gode skoler fandtes næppe i Nantes i de urolige revolutionsår. Af den korte selvbiografi, Audubon skrev til sine to sønner, fremgår det, at hans skole var “none of the best”. Audubon bidrog ikke selv til at skolegangen gav noget væsentligt udbytte. Musik, dans, fægtning og geografi m.v. tiltalte ham, mens han syntes, at matematik var “hard, dull work”.⁴ Naturen, derimod, havde Audubons store interesse fra barnsben. Audubon blev ifølge sine egne oplysninger heller ikke holdt tilstrækkeligt til ilden. Faderen var som følge af sit arbejde i den franske flåde ofte fraværende fra hjemmet og stedmoderen forkælede drengen, “hid my faults, boasted to every one of my youthful merits, and, worse than all, said frequently in my presence that I was the handsomest boy in France.”⁵

“Thus almost every day, instead of going to school when I ought to have gone, I usually made for the fields, where I spent the day ; my little basket went with me, filled with good eatables, and when I returned home, during either winter or summer, it was replenished with what I called curiosities, such as birds’ nests, birds’ eggs, curious lichens, flowers of all sorts, and even pebbles gathered along the shore of some rivulet.”⁶

“During all these years there existed within me a tendency to follow Nature in her walks. Perhaps not an hour of leisure was spent elsewhere than in woods and fields, and to examine either the eggs, nest, young, or parents of any species of birds constituted my delight. It was about this period that I commenced a series of drawings of the birds of France, which I continued until I had upward of two

² Robert M. Mengel: Audubon, John James, Charles Coulston Gillispie (red.): *Dictionary of Scientific Biography*, bd. 1, New York, 1970, s. 329.

³ Richard Rhodes: *John James Audubon. The Making of an American*, New York, 2004, s. 19.

⁴ John James Audubon: *Myself*, Maria R. Audubon: *Audubon and his Journals*, New York, 1897, genoptrykt New York, 1994, bind 1, s. 12.

⁵ Sst., s. 11.

⁶ Sst., s. 12.

hundred drawings, all bad enough, my dear sons, yet they were representations of birds, and I felt pleased with them.”⁷

Der er næppe nogen tvivl om, at Audubon havde en indre trang til at være i, studere og afbilde naturen, og her især fugle. Francik Hobart Herrick, der i 1917 udgav en autoritativ biografi, som kom i 2. udgave i 1938, formulerede det sådan:

“His passionate love of nature, which was undoubtedly innate, was manifested at an early day. Living things of every description which he found by the banks of the Loire or along the stonewalls and hedgerows of Coueron gave him the greatest pleasure, but birds were his early favorites. These he soon began to depict with pencil and crayon, but to the dryer discipline of the school he ever turned with laggard feet.”⁸

Som 17-årig blev Audubon sendt til Paris for at studere hos maleren Jacques-Louis David (1748-1825). Skønt opholdet formentlig kun varede få måneder,⁹ henviste Audubon flere gange til sine studier hos David.¹⁰

I 1806 blev Audubon sendt til USA, officielt for at lære engelsk, uofficielt for at undgå den franske værnepligt. Her bosatte han sig på Mill Grove, omkring 30 km fra Philadelphia, Louisiana. Mill Grove var ejet af hans fader. I USA fortsatte han sit frie liv og var meget optaget af naturen.

Audubon forsøgte sig uden held som forretningsmand, var faktisk en overgang i gældsfængsel. Hele livet var han dybt optaget af naturen og med stor viljestyrke gennemførte han sin drøm.

Et eksempel på Audubons stærke vilje er, at han, trods udtalt modstand fra faderens forretningsfører og partner på ejendommens blymine og trods risikoen for at blive udskrevet til de væbnede styrker, tog til Frankrig for at opnå tilladelse til at gifte sig med sin kæreste. Herom vidner både hans egen farverige beretning¹¹ og hans biografers mere nøgterne og nuancerede beskrivelser.¹²

⁷ Sst., s. 15.

⁸ Francis Hobart Herrick: *Audubon the Naturalist. A History of his Life and Time*. 2. ed., Two volumes in one, New York & London 1938, 1, s. 93.

⁹ Sst., 1, s. 174, 178.

¹⁰ Richard Rhodes 2004, s. 164, 284, 315, 316.

¹¹ John James Audubon 1897, bind 1, s. 21-25.

¹² Francis Hobart Herrick 1938, 1, s. 113-35. – Richard Rhodes 2004, s. 23ff.

BIRDS OF AMERICA¹³*Audubons teknik*¹⁴

Når man udgiver et storslået værk med fugletegninger, må man have en passion for at tegne fugle. Den passion opstod ikke på Mill Grove, Audubon havde som nævnt bragt den med sig fra Frankrig, hvor han allerede som 15-årig begyndte at samle sine fugletegninger sammen.¹⁵

Når Audubon ønskede at tegne en fugl, gik han radikalt til værks, han skød den. Det var der ikke noget mærkeligt i, det var tidens metode. Tiden var en anden end i dag. Daguerre beskrev sin fotografiske metode i 1839, altså efter at udgivelsen af *Birds of America* var afsluttet, og først længe herefter blev det muligt at fotografere uden omfattende foranstaltninger og lang eksponeringstid. Og forestillingen om, at mennesket skulle være i stand til at udrydde hele arter lå fjern. Audubon ønskede at gengive fuglene på en anden måde end den da gængse, udstoppede dyr i profil og ganske livløse. Derfor eksperimenterede han med metoder til at få et brugbart objekt som model. Han fandt frem til at forsøge at tegne den nyligt skudte fugl i stedet for at tegne et udstoppet eksemplar. F.eks. forsøgte han at binde fuglen op til en naturlig position nærmest som en marionetdukke, men det var ikke vellykket. Han gjorde også mislykkede forsøg med at fremstille en trædukke svarende til den "Gliedermann", kunstnerne bruger til at illudere det menneskelige bevægelsesmønster. Den løsning han fandt til sidst er enkel, men funge-

¹³ Til orientering aftrykkes værket katalogisering og første afsnit af den generelle beskrivelse af værket som Jean Anker beskrev det på side 94 i sin *Bird Books and Bird Art* fra 1938 (se i øvrigt Appendiks): "AUDUBON, J.J.L. 1827-38. The birds of America; from original drawings by John James Audubon. Published by the author. London. 4 vols. 435 col. pl. double elephant fol. – Vol. I. 1827-30. 100 col. pl. (numb. I-C). Vol. II. 1831-34. 135 col. pl. (numb. CI-CCXXXV). Vol. III. 1834-35. 95 col. pl. (numb. CCXXXVI-CCCXXX). Vol. IV. 1835-38, June 20. 105 col. pl. (numb. CCCXXXI-CCCCXXXV). The plates of this gigantic work without text (for which see 'Ornithological biography' (18)), whose immense format is due to the fact that the birds are represented in their natural size, were issued in 87 numbers, each containing five plates. The total number of figures is 1065, representing 489 supposed species. The reason why the plates are not accompanied by any text is said to be that the duty of sending presentation copies to the public libraries of England was thereby avoided. The plates are outstanding examples of English aquatinta and are, as a rule, beautiful both in drawing and colour. The birds were not drawn from stuffed but from living specimens or from specimens just killed and posed carefully and naturally for painting."

¹⁴ Dette afsnit er, med mindre andet angives gennem noterne, baseret på Richard Rhodes 2004, s. 11ff.

¹⁵ Francis Hobart Herrick 1938, 1, s. 96.

rer kun i hånden på en kender af fuglenes bevægelsesmønstre. Han brugte metaltråd. Det gav ham mulighed for at spænde vingerne ud på den ønskede måde, at give halsen den rigtige position osv. Havde han først fuglen i den rigtige position, kunne han supplere med de planter og/eller byttedyr, han ønskede. Audubon har givet en beskrivelse af sin opfindelse. Efter at have fortalt om sine forgæves forsøg, fortsætter han:

“... long before day, one morning, I leaped out of bed fully persuaded that I had obtained my object. I ordered a horse to be saddled, mounted, and went off at a gallop towards the little village of Norristown, distant about five miles [ca. 8 km]. When I arrived there not was a door open, for it was not yet daylight. Therefore I went to the river, took a bath, and, returning to the town, entered the first open shop, inquired for wire of different sizes, bought some, leaped on my steed, and was soon again at Mill Grove. The wife of my tenant, I really believe, thought that I was mad, as, on offering my breakfast, I told her I only wanted my gun. I was off to the creek, and shot the first Kingfisher [isfugl] I met. I picked the bird up, carried it home by the bill, sent for the miller, and made him bring me a piece of board of soft wood. When he returned he found me filing sharp points to some pieces of wire, and I proceeded to show him what I meant to do. I pierced the body of the fishing bird, and fixed it on the board; another wire passed above his upper mandible held the head in a pretty fair attitude, smaller ones fixed the feet according to my notions, and even common pins came to my assistance. The last wire proved a delightful elevator to the bird’s tail, and at last – there stood before me the *real* Kingfisher.”¹⁶

Stadig uden morgenmad fortsatte Audubon nu med at tegne og farvelægge fuglen. Audubons entusiasme og hans begejstring over endelig at have løst problemet med montering af fuglene lyser ud af beretningen. Audubon forfinede senere metoden ved at stille den færdigmonterede fugl foran en kvadreret plade så han fik hjælp til at tegne fuglen i de rigtige proportioner. Herrick gav denne bedømmelse af Audubons metode og evner: “Method is always subordinate to power, and Audubon at his best, when not hampered by lack of time, was able

¹⁶ Maria R. Audubon: *Audubon and his journals*, New York, 1897, genoptr. New York, 1994, bd. 2, s. 524-5.

to represent the living, moving bird in a hundred attitudes never attempted before, which surprised the world of his day by the remarkable skill, freshness and fidelity they displayed.”¹⁷

Tilblivelseshistorie

Audubons planer om at udgive sine tegninger modnedes i de første år af 1820erne. Han befandt sig da i sydstatene, mest i Louisiana og Mississippi, som sædvanlig på farten og som sædvanlig uden mange penge om nogen overhovedet. Det var et projekt, som på forhånd kunne synes dømt til at mislykkes. I 1823 skrev Audubon således i sin dagbog: “I have finally determined to break through all bonds and pursue my ornithological pursuits. My best friends regarded me as a madman, and my wife and family alone gave me encouragement. My wife determined that my genius should prevail, and that my final success as an ornithologist should be triumphant.” I 1824 forsøgte han uden held at finde en forlægger i både Philadelphia og i New York.^{18, 19}

Årsagen til, at det ikke lykkedes Audubon at finde en amerikansk forlægger, skal ses i flere forhold, som alle har kunnet gøre forlæggere betænkelige. Alexander Wilsons store værk, *American Ornithology*, som kom i ni foliobind i 1808-14, var efter Wilsons død i 1813 blevet fortsat af George Ord (1781-1866), som på det tidspunkt var ved at udgive en oktavudgave med et folioatlas af Wilsons værk.²⁰ På samme tid planlagde Charles-Lucien Bonaparte (1803-57) – nevø til Napoleon Bonaparte – sit firebindsværk *American Ornithology; or, the Natural History of Birds inhabiting the United States, not given by Wilson ...*, som kom i 1825-33. Der var således nok af konkurrerende værker.

Audubon og Bonaparte stiftede bekendtskab, og Bonaparte introducerede Audubon og hans tegninger for Academy of Natural Sciences i Philadelphia. De fik en blandet modtagelse. George Ord, der var vi-

¹⁷ Francis Hobart Herrick 1938, 1, s. 184.

¹⁸ Waldemar Fries: *The Double Elephant Folio. The Story of Audubon's Birds of America*, Chicago, 1973, s. 3f.

¹⁹ Waldemar Fries 1973 er genudgivet Amherst, 2006. I den nye udgave er tilføjet et Appendix N med en opdatering af registreringen af eksemplarer ved Susanne M. Low. Bortset fra Appendix N og forskydninger i romertals-pagineringsen i de indledende forord m.v. samt pagineringsen fra Appendix N og frem, er de to udgaver identiske. I denne artikel henvises der til 1973-udgaven, med mindre der er tale om henvisninger til Appendix N. I så fald henvises der til “Waldemar Fries 2006”.

²⁰ Sst. s. 4.

cepræsident for akademiet, talte voldsomt imod Audubons tegninger, sammenblandingen af planter og fugle passede ham ikke; andre forsvarede Audubon, men Ord forhindrede, at Audubon blev valgt ind i akademiet.²¹ Desuden tegnede Audubon fuglene i naturlig størrelse, og derfor skulle gravør og trykker arbejde med usædvanligt store plader, hvad der var en udfordring i sig selv. Tegningerne var dertil teknisk vanskelige at have med at gøre: gravøren til Wilsons værk, Thomas Lawson, så på Audubons tegninger og afviste at reproducere dem, bl.a. fordi han fandt tegningerne "too soft, too much like oil paintings". Det er blevet antydet, at Lawson kunne være under påvirkning af Ord.²² En anden Philadelphia-gravør, Gideon Fairman, var venligt indstillet over for tegningerne, og han gav Audubon det råd at finde en gravør i England.²³ I 1825 lykkedes det Audubon at rejse penge til at rejse til Europa for at forsøge sig dér.²⁴ Han tog af sted fra New Orleans 17. maj 1826 med skibet Delos og steg fra borde i Liverpool 20. juni 1826.²⁵

I Liverpool blev Audubons tegninger udstillet på The Royal Institution. Udstillingen var en stor succes, fik megen positiv omtale og indbragte Audubon ikke under £ 100. Som tak malede han et oliemaleri, "Wild Turkey Cock", som blev givet til The Royal Institution. Efter Liverpool rejste Audubon rundt i det nordlige England og viste sine værker frem – og udstillede dem i Manchester – for til sidst at komme til Edinburgh 26. oktober. I Edinburgh blev der også arrangeret en udstilling, som indbragte ham omkring £ 140. En anden vigtig begivenhed var, at han blev inviteret til at overvære et møde i The Wernerian Society ved Edinburghs Universitet, et naturhistorisk selskab, hvor han bl.a. demonstrerede sin metode til opstilling af fugle i den rigtige position. Ifølge Audubon fandt selskabets medlemmer metoden "inconceivably ingenious".²⁶

Det var også i Edinburgh, Audubon endelig fandt en gravør, som var villig til at påtage sig opgaven med udgivelse af *Birds of America*. Det var William Home Lizars, som Audubon første gang mødte 30. oktober 1826. De mødtes flere gange i den følgende tid, og 19. november kunne Audubon skrive i sin dagbog: "it was settled by Mr. Lizars that he would undertake the publication of the first number of the 'Birds of

²¹ Richard Rhodes 2004, s. 221.

²² Waldemar Fries 1973, s. 4.

²³ Sst. s. 4.

²⁴ Bernt Løppenthin 1973, 12, s. 421.

²⁵ Waldemar Fries 1973, s. 3.

²⁶ Sst. s. 6-10 samt note 47, s. 455f.

America”. Datoen for aftalen er usikker, idet Audubon netop den 19. november skriver dagbog for de foregående omtrent to uger. Lizars gik hurtigt i gang, og den 10. december kunne en tilfreds Audubon skrive dette i sin dagbog:

“It is now a month since my work was begun by Mr. Lizars; the paper is of unusual size, called “double elephant” and the plates are to be finished in such a superb style as to eclipse all of the same kind in existence. The price of each number, which will contain five prints, is to be two guineas, and all individuals have the privilege to subscribe for the whole, or any portion of it. The two plates now finished are truly beautiful. This number consists of the Turkey-cock, the Cuckoos on the pawpaws [papaya], and three small drawings, which in the center of the large sheet have a fine effect, and an air of richness, that I think must ensure success, though I do not yet feel assured that all will go well. Yet on the other hand things bear a better aspect than I expected to see for many months, if ever.”²⁷

Her har vi udgivelsesplanen. Værket skulle udgives i abonnement med fem tegninger i hvert hæfte til en pris af to guineas eller 42 shilling for hvert hæfte; det prospekt, Audubon udsendte i formentlig maj 1827,²⁸ præciserer, at “Five Plates will constitute a Number; one Plate from one of the largest Drawings, one from the second size, and three from the smaller Drawings.”, og han tilføjede: “In every Number there will be a Non-descript Bird, or one not generally understood to be native of the United States.” Det var på den tid ganske almindeligt at udgive tavleværker i abonnement og at sende dem ud i småportioner; det har dels været en betingelse for, at værket overhovedet kunne udkomme, og dels vel også en betingelse for at få det solgt. Udgifterne til fremstillingen blev delvis betalt på forhånd, og køberne skulle ikke på én gang udrede den fulde købssum, der jo var af betragtelig størrelse. Som danske paralleller til dette udgivelsesprincip kan nævnes *Flora Danica*, Johan Ernst Christian Walters tavleværker over fugle, pattedyr og blomster samt Niels Kjærboellings *Ornithologia danica*. Idéen med at blande store og små tegninger i samme hæfte var heller ikke ny, den blev eksempelvis brugt i *Flora Danica*.

²⁷ Sst. s. 11.

²⁸ Sst. Tavleside [4-5] efter s. 436.

Audubon udgav sit værk i en tradition for at udgive tavleværker. Der har været udgivet trykte illustrerede naturhistoriske værker omtrent lige siden, bogtrykkerkunsten blev opfundet, og kvaliteten af illustrationerne er ofte høj, om end der også i de tidlige værker jævnlige er afbildet og beskrevet dyr, som forfatter og tegner umuligt kan have set. Havfruer, drager, enhjørninger og sligt. I 1700-tallet er den slags efterhånden udryddet. Linné medtog i sin *Systema Naturæ* fra 1735 en gruppe, Paradoxa, hvor netop disse dyr forekom, men af teksten fremgår det utvetydigt, at han ikke troede på deres eksistens.²⁹ Ornitologien som fag havde fremgang i 1700-tallet, og på Audubons tid var ornitologien en veletableret videnskab.³⁰

Der udkom mange ornitologiske tavleværker i tiden fra midten af 1700-talet og frem, man kan blot nævne Georges Louis Leclerc Buffon: *Histoire des oiseaux*, 1770-86, François Levaillant: *Histoire naturelle des oiseaux d'Afrique*, 1796-1812; disse værker Audubon kan have haft kendskab til i sin tid i Frankrig. Tilsvarende værker udkom i andre europæiske lande. Traditionen fortsatte længe efter Audubon, f.eks. med John Goulds udgivelse af en hel stribe ornitologiske pragtværker, som kom langt omkring; han begyndte med fugle fra Himalaya og nåede at udgive værker om fugle fra Storbritannien, Europa, Australien, New Guinea med Papua samt en række værker om særlige fugleslægter. Vel udgav Audubon sit værk ind i en tradition, men ingen har, hverken før eller siden, præsteret et værk af en så exceptionel karakter.

Disse pragtværker blev, hvis kvaliteten var i orden, betragtet som vigtige for bibliotekerne og anskaffet, hvis der var råd. Kvaliteten var ikke altid i orden; således skriver Christian Molbech: "Der gives mange slette og maadelige Bøger ligesaa vel blandt de kostbare Pragtværker og vidtløftige videnskabelige systemer, som iblandt Compendier og Smaaskrifter", men han skriver også "Men ligesaa lidt maa denne Efterslægt savne de vigtigste saakaldte Pragtværker, især da mange af dem forene baade videnskabeligt og Konstværd; ..." ³¹ En vigtig årsag til anskaffelsen var også, at i en tid, hvor man ikke bare kunne rejse til fjerne lande, betragtedes museernes samlinger af udstoppede dyr som vigtige videnskabelige hjælpemidler; i mangel af selve dyrene var illustrationerne af vigtighed. Det fremgår med al ønskelig tydelighed af begrundelsen for

²⁹ Torsten Schlichtkrull: *Natursyn. Fra fabeldyr til systemer*, 2007, s. 40ff. Oversættelse af den latinske tekst ved Karen Skovgaard-Petersen.

³⁰ Jean Anker: J.E.C. Walters pragtværk om de nordiske fugle, *Fund og Forskning*, bd. 2, 1955, s. 100.

³¹ Christian Molbech: *Om offentlige Bibliotheker*, 1829, genoptryk 1973, s. 168-9.

anskaffelsen til Det Classenske Bibliotek, ikke af *Birds of America*, men et senere værk af Audubon: *The viviparous Quadrupeds of North America*, 1846-54. Bibliotekaren, Ludvig Olufsen (1805-64), skrev sådan til direktionen for Det Classenske Fideicommis: "Det er et Hovedværk i Pattedyrenes Naturhistorie, og er for de herværende Zoologer af saa meget større Vigtighed, som vore Museer kun besidde et meget ringe Antal af Nordamerikas Pattedyr." Brevet er citeret in extenso nedenfor.

Sideløbende med udgivelsen af *Birds of America* udfoldede Audubon en heftig rejseaktivitet for at tegne abonnementer på sit værk, og han udstillede sine tegninger og deltog i møder i forskellige videnskabelige selskaber. Blandt de byer Audubon besøgte alene i april og maj 1827, kan nævnes Newcastle, York, Leeds, Manchester, Liverpool – og naturligvis også en del herregårde.³² I maj 1827 kom han til London, bl.a. med det sigte at få kongen, George 4., til at tegne et abonnement. Igen var hans venner ham behjælpelig. En af disse var portrætmaleren Sir Thomas Lawrence. Han var den, der foreslog British Museum at tegne et abonnement.³³ Ved et af Sir Thomas' besøg hos Audubon fik han forevist maleriet, "English Pheasants Surprised by a Spanish Dog", som Audubon overvejede at forære kongen. Det frarådede Sir Thomas. Det eneste, Audubon ville opnå, var et brev fra kongens privatsekretær, som meddelte, at maleriet var blevet indlemmet i kongens samlinger. Men det lykkedes andre af støtterne at forevise *Birds of America* for kongen, som gerne ville støtte udgivelsen. Der var en længere pause i Audubons dagbog mens han var i London, men ankommet til Leeds 30. september 1827 opsamler han nogle af de vigtige begivenheder, bl.a.

"Second. The King ! ! my dear Book ! it was presented to him by Sir Walter Waller, Bart., K.C.H., at the request of my most excellent friend J.P. Children, of the British Museum. His Majesty was pleased to call it fine, permitted to publish it under his particular patronage, approbation, and protection, became a subscriber on the usual terms, not as kings generally do, but as a gentleman, and my friends all spoke as if a mountain of sovereigns had dropped in an ample purse at once, for me."³⁴

En ikke ringe opmuntring. Ikke mindst set i lyset af, at Audubon gentagne gange i sit liv var på fallittens rand, også mens han ihærdigt ar-

³² Waldemar Fries 1973, s. 14ff.

³³ Sst. s. 327.

³⁴ Maria R. Audubon 1897, bd. 1, s. 258-9.

bejde på sit værk, både selve udarbejdelsen af tegningerne og tegning af abonnementer. Det var ikke altid let at få tegnet abonnementer til værket, og det var heller ikke altid let at få abonnementerne opretholdt.

Samarbejdet med Lizars varede ikke ved. Den 14. juni 1827 modtog Audubon et foruroligende brev fra Lizars "informing me that his colorers had struck work, and everything was at a stand-still; he requested me to try to find some persons here who would engage in that portion of the business, and he would do his best to bring all right again. This was quite a shock to my nerves." Det har næppe hjulpet på nerverne, at der kom et nyt brev en uge senere, den 21. juni; brevet gav Audubon den følelse, at Lizars ikke ønskede at fortsætte samarbejdet længere. I et længere brev til hustruen fortæller Audubon om vanskelighederne med Lizars. De var ikke af ny dato. Lizars havde ikke alene problemer med sine farvelæggere, han havde også problemer med at levere til tiden. Til sidst skrev han "I was forced last week to write him to forward me the coppers engraved here to have the Impressions printed and colored here [dvs. i London]."³⁵ Som følge af alle forviklingerne søgte Audubon efter en ny udgiver, og han fandt Robert Havell.

Robert Havell senior (1769-1832) var en anerkendt gravør og udgiver af print i akvatinte, men han var bekymret for, om han måske var for gammel til at påtage sig opgaven. Derfor søgte han råd hos en kollega og ven, Colnaghi, som viste ham et ufærdigt landskabsarbejde udført af en af hans yngre medarbejdere. Der har formentlig været tale om Paul Colnaghi (1751-1833), der da var en ledende figur i det endnu eksisterende firma Colnaghi & Co.³⁶ Arbejdet faldt i Havells smag, og han bad om at måtte tale med gravøren. Colnaghis svar var, at han i så fald skulle sende bud efter sin egen søn, Robert Havell junior (1793-1878). Far og søn dannede nu partnerskabet Robert Havell and Son; de fuldførte *Birds of America*, og udgaven benævnes efter dem.³⁷ Det var en stor opgave for firmaet, og på grund af ordren fra Audubon flyttede det til større lokaler, og staben blev udvidet.³⁸ Det blev en mangesidet forretning, kaldet "Zoological Gallery". Der var ikke alene salg af bøger og enkelttavler samt redskaber til tegning, albums mm., men også

³⁵ Waldemar Fries 1973, s. 23.

³⁶ *Colnaghi Established 1769, the History*, London, 2010, s.10, <<http://www.colnaghi.co.uk/media/colnaghipmedia/cataloguehistory.pdf>> (17.8.2010)

³⁷ Waldemar Fries 1973, s. 24f.

³⁸ Lucy Peltz: Havell family, H.C.G. Matthew & Brian Harrison (red.): *Oxford Dictionary of National Biography*, 25, Oxford 2004, s. 847.

salg af udstoppede dyr m.v.³⁹ Selv efter at Havell havde overtaget udgivelsen, kunne Audubon opleve problemer med Lizars' arbejde. Det viste sig, at der var tilfælde af leverancer af dårligt kolorerede hæfter til abonnenter, så Audubon måtte bytte dem om.⁴⁰

Hele vejen igennem udgivelsesprocessen, også efter at Havell tog over, overvågede Audubon fremstillingen af tavlerne så tæt, det var ham muligt. Som Audubon udtrykte det: "While I am not a colorist, and Havell is a superior one, I *know* the birds."⁴¹ Og der var brug for det. I perioden april 1829 til begyndelsen af 1830 var Audubon i Amerika, og da han kom tilbage til London, måtte han dels konstatere, at der var abonnenter, som var faldet fra og dels, at arbejdet hos Havell ikke holdt standard. Til overflod havde der i England været rygter om, at værket måske slet ikke ville blive fuldført. Derfor måtte Audubon nu både tegne nye abonnemeter og overbevise tidligere abonnenter om, at de burde gentegne abonnementet.

I hele udgivelsesperioden udviste Audubon en utrolig aktivitet for at få sit projekt gennemført.⁴² Han arbejdede på at få skaffet abonnenter, og han var i Amerika i flere perioder for at tegne nye fugle. I 1830 hentede han sin familie til London, men allerede i 1831 var familien igen i Amerika for så at vende tilbage i 1834. Audubon berejste i perioden stort set hele området mellem Florida i syd og Labrador i nord. Undervejs tegnede han, skaffede abonnenter og indgik nye venskaber. Et af de vigtigste venskaber var med John Bachman, hvem han mødte i Charleston i 1831. John Bachman (1790-1874) var en amerikansk luthersk præst, naturhistoriker og socialreformist, som Audubon kom til at samarbejde med resten af livet, og han blev svigerfar til begge Audubons sønner. Det var Bachman, som efter Audubons død færdiggjorde værket om pattedyrene – *The viviparous Quadrupeds of North America*, som kom i tre tekstbind og tre tavlebind i storfolio i New York 1846-54 – sammen med Audubons sønner, Victor Gifford Audubon (1809-60) og John Woodhouse Audubon (1812-62).⁴³

Mens Audubon rejste, overvågedes arbejdet hos Havell af hustruen Lucy (1787-1874) og sønnen Victor via en flittig brevveksling med Ha-

³⁹ Francis Hobart Herrick 1938, 1, s. 386ff.

⁴⁰ Waldemar Fries 1973, s. 29.

⁴¹ Sst. s. 29.

⁴² Sst. s. 56ff.

⁴³ Sst. s. 58.

vell, og fra 1832 var Victor i London for at overvåge arbejdet hos Havel. Projektet var blevet et familieforetagende.⁴⁴

Audubons plan om at udgive 80 hæfter à 5 tavler, i alt 400 tavler, holdt ikke. Ret sent i forløbet dukkede der nye arter op, hvorfor planerne blev ændret.

I introduktionen til det tilhørende tekstværk, *Ornithological Biography*, bind 4, 1838, annoncerer Audubon uspecificeret, at der vil komme flere hæfter end de oprindeligt planlagte. I august 1837 skrev Audubon til Bachman, at han nu planlagde 83 hæfter, altså i alt 415 tavler.⁴⁵

Den 1. november 1837 skrev Audubon en annoncering af sine planer til tidsskriftet *The Athenaeum*; teksten blev publiceret den 6. januar 1838, og her lød planen på, at der skulle udgives 85 hæfter, i alt 425 tavler.⁴⁶ Slutresultatet blev 87 hæfter med i alt 435 tavler. Ud fra Fries' værk ligger det ikke klart, hvornår de sidste 10 tavler kom til. Det er næppe tilfældigt, at planerne skiftede på dette sene tidspunkt; Audubon, der på det tidspunkt var i London, havde fået lovning på at få tilsendt skind fra 60 nye arter, men forsendelsen blev til Audubons store utilfredshed omkring et halvt år forsinket, og nogle af arterne nåede ikke med, heller ikke selv om værket blev udvidet.

Tekstværket – The Letterpress

Audubon ville ikke kun udgive en billedbog, der skulle være en ledsagende tekst, en "letterpress", men hvis han udgav teksten sammen med billederne, skulle han ifølge den engelske lovgivning aflevere eksemplarer til ni forskellige biblioteker i Storbritannien, og det ville han gerne undgå.⁴⁷ Derfor blev teksten til tavlerne udgivet separat i fem bind og uden illustrationerne. Da de første 100 tavler var nær ved at være færdigtrykte, ønskede han at begynde på tekstværket, og derfor skrev han til William Swainson (1789-1855) for at foreslå et samarbejde om teksten: "If you can have the time to spare & the inclination to *Bear in hand* in the text of my work. – by my furnishing you with the ideas & observations which I have and you to add *the science* which I have not!"⁴⁸ Det fremgår, at Audubon selv var klar over, at hans evner som zoolog lod noget tilbage at ønske. William Swainson var, skønt ikke for-

⁴⁴ Sst. s. 65f.

⁴⁵ Sst. s. 108.

⁴⁶ Sst. Første tavleside efter s. 102.

⁴⁷ Sst. s. 47.

⁴⁸ Sst. s. 47.

melt uddannet inden for biologien, en overmåde flittig og anerkendt zoolog, som levede af sit forfatterskab,⁴⁹ så derfor var han et oplagt valg for Audubon. Samarbejdet blev af flere grunde ikke til noget. Swainson havde ikke mulighed for at have Audubon boende, mens arbejdet stod på, han ønskede at stå som medforfatter, og Audubon syntes, at han var for dyr.⁵⁰ I stedet spurgte Audubon en Edinburgh-professor om råd, og her blev han henvist til William MacGillivray (1796-1852), med hvem han indgik en aftale. Samarbejdet kom til at vare indtil alle fem bind af teksten var afsluttet i 1839. William MacGillivray havde læst ved King's College i Aberdeen, og under lange vandringer fik han et indgående kendskab til den britiske natur; her blev ornitologien hans foretrukne felt. MacGillivray blev ansat som assistent og sekretær for Edinburgh-professoren Robert Jameson (1774-1854), og han førte også opsyn med hans samlinger. Ud over disse opgaver udgav MacGillivray bøger og tidsskrifter. Samarbejdet udviklede sig til et livslangt venskab.⁵¹ Modellen var den, at Audubon leverede grundtekster, hvorefter MacGillivray justerede både sprog og videnskabelige forhold.

I dag er såvel tekster som tavler naturligvis uden synderlig naturvidenskabelig værdi, men teksterne står som velkrevne og levende, og i hvert fald højt op i 1900-tallet har det vist sig, at Audubons beskrivelser af fuglenes vaner har haft værdi for forskerne. Her er en tekst fra 1956: "... of all the published accounts of this extraordinary bird [Roseate Spoonbill], Audubon's was the freshest and soundest as well as one of the most exhaustive."⁵² Tavlerne har naturligvis deres kunstneriske værdi, og i få tilfælde er de visuelle vidnesbyrd om nu uddøde fuglearter. Disse tavler kan stå som supplement til eksemplarerne i museerne, og på den måde har værket den funktion, som bibliotekaren ved Det Claseske bibliotek brugte som begrundelse for anskaffelsen af Audubons *The viviparous Quadrupeds of North America*.

Trykning

Til fremstillingen af tavlerne til *Birds of America* blev der brugt akvaintinte. Den amerikanske gravør, Lawson, havde anket over, at Audubons

⁴⁹ Nora F. McMillan: Swainson, William, Charles Coulston Gillispie (red.): *Dictionary of Scientific Biography*, bd. 13, New York, 1976, s. 167f.

⁵⁰ Waldemar Fries 1973, s. 48.

⁵¹ Robert Ralph: MacGillivray, William, H.C.G. Matthew & Brian Harrison (red.): *Oxford Dictionary of National biography*, bd. 35, s. 415.

⁵² Waldemar Fries 1973, s. 50.

Figur 1: Tavle 341, Great Auk. Moderne videnskabeligt navn: *Pinguinus impennis* L. Gejrfuglen, som den hedder på dansk, er en af de arter i *Birds of America*, som nu er uddød, eller rettere: udryddet.

tegninger var “too soft, too much like oil paintings”, og det er netop det, akvatinte er godt til. Akvatinte er en af flere metoder til at fremstille et dybtryksforlæg på en kobberplade. Teknikken blev først brugt af franskmændene Jean-Baptiste le Prince; han viste i 1769 nogle akvatintetryk til det franske videnskabsakademi.⁵³ Den første trykte beskrivelse kom i Paris i 1773, hvor en Monsieur Stapart udgav en lille bog om teknikken. Bogens titel, *L'art de graver au pinceau*, [Kunsten at gravere med pensel], betegner teknikken meget godt. Undertitlen, “Nouvelle méthode, / Plus prompte qu'aucune de celles qui / sont en usage, qu'on peut exécuter faci-/lement, sans avoir l'habitude du burin, / ni de la pointe” [Ny metode som er hurtigere end de hidtil anvendte, som let kan udføres, selv om man ikke er vant til at benytte gravstikke eller radérnål], viser, at akvatinte blev anset som værende hurtigere end traditionelt kobberstik.

Akvatinte er en toneætsningsmetode⁵⁴. Med akvatinte kan man fremstille flader med mellemtoner af forskellig styrke. Den mulighed findes

⁵³ Jurgen v. Konow: *Om grafik*, Malmö, 1957, s. 129.

⁵⁴ Philip von Schantz: *De grafiske metoder. En håndbog i grafisk kunst*, 1969, s. 44.

ikke i traditionelt kobberstik, hvor kun stregernes finhed og tæthed kan angive lys og skygge eller lyst og mørkt. Evnen til at fremstille mellemtoner gør akvatinte velegnet til reproduktion af f.eks. akvareller og oliemalerier, altså malerier med flader og bløde overgange. Mellemtonerne opstår ved, at kobberpladen bestrøs med et jævnt lag af fint pulveriseret syrefast materiale, som forsigtigt smeltes præcis så meget, at partiklerne netop *ikke* flyder sammen. Hvis processen er vellykket, er pladen nu dækket af et lag af syrefast materiale, som er jævnt fyldt med en række ganske fine huller, som syren kan virke igennem. Inden syrebadet bliver pladen i sædvanligvis flere omgange delvis tildækket af syrebestandigt materiale, hvor syren ikke skal virke. Ved at lade syren virke forskelligt på forskellige partier kan man opnå forskellig grad af ætsning og dermed forskellig størrelse på de ætsede huller i pladen. De ætsede huller fungerer som farvebeholdere, jo større og dybere huller, jo mere sværte og jo mørkere færdigt resultat. Akvatintens huller har samme funktion som raster i f.eks. avistryk, som også bygger på små farvede prikker.⁵⁵ Man kan vælge, som titlen på M. Staparts bog siger, at "gravere med penslen", dvs. man kan pensle syren på uden at lægge hele pladen i syrebadet.⁵⁶ Endelig kan akvatinte ofte med fordel kombineres med andre graveringsmetoder, hvilket Havell gjorde. Han ætsede linjerne i figuren og tilføjede akvatinteætsning senere.⁵⁷

I korthed foregår selve trykningen ved at tryksværten omhyggeligt fordeles i de fordybninger i kobberpladen, som er opstået vha. ætsningen. Pladen aftørres, også på kanterne, så der ikke efterlades sværte forkerte steder på papiret. Pladen lægges i trykpressen og det fugtede trykark ovenpå. Trykarket dækkes med flere lag filt og sluttelig køres det hele gennem pressens to valser. Det færdigtrykte ark løftes forsigtigt af pladen og hænges til tørre; ved større oplag kan man lægge arkene oven på hverandre med mellemlægspapir imellem. Trykningens kvalitet er altafgørende for det færdige resultat, og samtlige trykningens mange delprocesser skal udføres med stor omhu, hvis resultatet skal blive godt.⁵⁸

⁵⁵ Jurgen v. Konow 1957, s. 130.

⁵⁶ Sst. s. 141.

⁵⁷ Susanne M. Low: *A Guide to Audubon's Birds of America*, New Haven & New York 2002, s. 13.

⁵⁸ Jurgen v. Konow 1957, s. 169ff.

Figur 2: Akvatinte – Den uregelmæssige fordeling og tæthed af de trykte pletter ses tydeligt.⁵⁹

Figur 3: Kobberstik – De graverede streger i forskellig tykkelse ses tydeligt.⁶⁰

Robert Havell Jr. var en akvatintens mester, han kunne mere end blot overføre et motiv til kobberpladen, trykke og kolorere: “He was a genius, in the very first ranks of the superb etchers and engravers of the day, whose great skills are widely recognized even today. Havell was an accomplished artist, with a discerning eye for composition.”⁶¹ Endda havde han ind imellem direkte indflydelse på tavlens komposition: “When Audubon sent Havell a painting in which there were several birds, Havell often would rearrange the birds for a more pleasing effect.”⁶² Lizars brugte ikke akvatinte på de ti plader, han nåede at gravere, og den retouche, Havell har tilføjet, er akvatinte.⁶³

Akvatinte er, som kobberstik, en monokrom teknik, så farvelægningen af tavlerne er sket efterfølgende og i hånden. Koloreringen er sket

⁵⁹ Detalje af tavle 245.

⁶⁰ Georg Christian Oeder: *Efterretning om et Verk, som paa kgl. Befaling skal udgives, Flora Danica kaldet, tilligemed en Prøve-Plade af Mulebærs Planten (Rubus Chamæmoris)*, 1796, detalje af prøvepladen.

⁶¹ Susanne M. Low 2002, s. 12.

⁶² Sst. s. 313.

⁶³ Sst. s. 12.

Figur 4: Tavle 102, Blue Jay. Moderne videnskabeligt navn: *Cyanocitta cristata* L. Skaderne fortærer æg fra en røvet fuglerede.

med "water-color washes",⁶⁴ dvs. et tyndt lag af vandfarve, som i større eller mindre grad lader akvatinttrykket skinne igennem; det ses tydeligt, når man betragter tavlerne nøje. Kvaliteten af koloreringen er naturligvis af afgørende betydning for det færdige resultat, og det var da også med farvelæggerne, Lizars havde de største problemer.

De tavler, som blev resultatet af Audubons tegninger, havde, ud over naturligvis selve illustrationen, et udstyr, som er velkendt fra denne type værker. Øverst til venstre står nummeret på det hæfte, den pågældende tavle udkom i, øverst til højre tavlens nummer med romertal, nederst til venstre som vanligt kunstneroplysningerne, nederst til højre oplysninger om gravøren og i midten selve billedteksten. Ud over artsnavnet på engelsk og latin oplyste Audubon ofte køn og evt. en aldersangivelse. Fuglene ses mere eller mindre i deres naturlige omgivelser, f.eks. i et træ, med et byttedyr i næbbet eller kloen, eller ligefrem i et helt landskab, måske med en by i baggrunden. I disse tilfælde tilføjede Audubon sædvanligvis ikke alene navnet på træet, dyret osv., men ofte også navnet på landskabet og/eller byen. Man fristes til at tænke, at disse landskaber kunne bruges som salgsargumenter.

I den biologiske nomenklatur består det videnskabelige, latinske, artsnavn af to led, navn for den slægt, arten er medlem af og et artsepitet. Artsepitetet er ofte, men langt fra altid beskrivende for arten; epitetet kan f.eks. også bruges til at hædre andre. I biologiske værker er det almindeligt efter artsepitetet at skrive navnet på autor, den biolog, som har navngivet arten; der bruges mange forkortelser. Eksempelvis hedder den vilde kalkun på tavle 1 på latin *Meleagris gallopavo*, L.; L. er forkortelse for Linné. Det er meget almindeligt at udelade autornavnet, men der er sædvanligvis konsekvens.

Hverken Audubon eller Havell var helt konsekvente med oplysningerne. Audubon oplyste ofte, men langt fra altid, autornavn, og han var slet ikke konsekvent med de supplerende oplysninger. Havell på sin side begyndte først at skrive årstal ret sent, og selv efter at der er årstal på tavlerne, er der pludselig en, hvor det mangler.

Som i så mange andre værker af denne type er der tale om, at en del tavler findes i forskellige stadier. Det kan vise sig ved, at der er varianter på selve billedfladen, eller ved at billedteksten er varierende. Fries nævner varianter for samtlige de ti første tavler og i Appendix K

⁶⁴ Henry Harris: Uncolored prints from Havell's engravings of Audubon's 'Birds of America', *The Auk*, vol. 35, 1918, s. 32.

Figur 5: Tavle 6. Det danske eksemplar med den brune snegl, som sammen med teksten viser, at der er tale om stadie 3 i trykningen.

varianter for en del andre tavler, hvor han har noteret varianter. Som eksempel på varianter kan nævnes, at tavle 6 (Wild Turkey) findes i tre stadier.⁶⁵

- Første stadie har gravørteksten "Engraved by W.H. Lizars Edin^r".
- Andet stadie har teksten "Engraved by W.H. Lizars Edin^r. / Retouched by R. Havell Junr. London 1829 / Coloured by R. Havell Senr."; her er der tilføjet en snegl med samme farve som de grønne blade, hvorfor den kan være vanskelig at se.
- Tredje stadie har teksten "Engraved by W.H. Lizars Edin^r. / Retouched by R. Havell Junr."; her er sneglen i en brunlig nuance. Det danske eksemplar er tredje stadium.

Priser ved udgivelsen

I den danske litteratur anføres det ofte, at prisen i Amerika for et komplet sæt af *Birds of America* var 1.000 dollars.⁶⁶ Oplysningen kan stamme fra Francis Hobart Herricks biografi,⁶⁷ men ifølge Fries er det ikke korrekt, priserne var ikke så entydige som her antydte. Audubon førte sit regnskab i en protokol, den såkaldte Ledger "B", og af notaterne her fremgår det, at *Birds of America* blev solgt både som hæfter og i indbundne bind. Prisen for de indbundne bind varierede efter bindtype.

⁶⁵ Waldemar Fries 1973, s. 220, tavleside før s. 437.

⁶⁶ Se fx Bernt Løppenthin 1973, s. 421.

⁶⁷ Francis Hobart Herrick 1938, 1, s. xlvi.

I indbydelsesskriftet var prisen for et hæfte à fem tavler sat til to Guineas (1 Guinea = £ 1-1-0 [1 pund, 1 shilling, 0 pence]). Efter at de første 100 tavler var trykt, blev de solgt samlet for £ 42, hvilket svarer til prisen for hæfterne – altså ingen mængderabat. Som eksempler på priser for indbundne eksemplarer kan nævnes en betaling på £ 54-8-0 for bind 1, “bound, with locks”, svarende til at der blev betalt £ 12-8-0 for indbindingen; i et andet tilfælde blev der betalt £ 4-12-0 separat for indbindingen af bind 1, så dette bind har været enklere.⁶⁸

Audubon førte regnskab i engelsk mønt, også selvom han evt. modtog betaling i dollars. I 1831 lod Audubon forud for en rejse til Amerika en del indbundne eksemplarer af bind 1 sende til Amerika. Priserne for disse bind varierede noget. I Savannah solgte han dem for \$ 200, mens han senere i 1832 i Boston solgte dem for \$ 220. En Boston-kunde, P.J. Jackson (som vi skal vende tilbage til), betalte ifølge “Ledger B”, £ 52-10-0 for bind 1⁶⁹. Det forekommer herudfra rimeligt at antage, at Jackson erhvervede et indbundet eksemplar.

Bevaringshistorie

Status for de seneste oversigter over antal trykte eksemplarer og antal eksisterende eksemplarer er fra 2004. Susanne M. Low har stået bag indsamlingen og bearbejdningen af de mange oplysninger og udredningen af de komplicerede forhold. Hendes arbejde er publiceret i 2006-udgaven af Fries' bog som Appendix N⁷⁰ og er kilde til nedenstående oplysninger.

”Anyone endeavoring to determine how many complete sets of *Birds of America* were published is walking into a maze from which there is no exit.”⁷¹ Så kontant er meldingen fra Susanne M. Low til de, der vover at gøre forsøget med at finde ud af antal trykte eksemplarer. Det vides ganske enkelt ikke præcist, hvor mange komplette eksemplarer af *Birds of America*, der blev trykt. Som vi skal se senere, gør denne artikel det ikke lettere at fastslå antallet. Den lange fremstillingstid og Audubons ikke altid helt præcise bogholderi har gjort det umuligt at holde rede på alle eksemplarerne. En del abonnenter har afbrudt abonnementet, andre er døde, og i atter andre tilfælde er det ikke muligt at afgøre, om

⁶⁸ Waldemar Fries 1973, s. 197ff.

⁶⁹ Sst. s. 155.

⁷⁰ Waldemar Fries 2006, p. 453-73.

⁷¹ Sst. s. 469ff.

et abonnement er blevet fuldendt eller ej. Det hjælper naturligvis ikke, at det langtfra altid er muligt at følge de enkelte eksemplars skæbne. Men når det er sagt, så findes der dog nogenlunde præcise gæt. Det antages, at der i alt er trykt mellem 200 og 225 komplette eksemplarer. Hertil kommer en del eksemplarer, hvor abonnementet blev afbrudt.

Nogle af de komplette eksemplarer er siden gået til grunde. Nogle er brændt, andre er vandskadet og endnu andre er blevet slagtet, og tavlerne solgt enkeltvis. Der er også eksemplarer, som er gået til grunde p.g.a. tyveri. Som eksempler kan nævnes, at storhertugen af Toscanas eksemplar for det meste gik til grunde under oversvømmelseskatastrofen i Firenze, da floden Arno i 1966 gik over sine bredder, så der nu kun er 100 tavler tilbage i Biblioteca Nazionale i Firenze.⁷² Der er slagtet ikke færre end 39 eksemplarer, der er brændt 8 eksemplarer, heraf et i forbindelse med jordskælvet i San Francisco i 1906, og to gik til grunde under borgerkrigen i USA.

Tyveri er en velkendt fare for kostbare bøger. Desværre rapporteres der jævnligt om tyveri fra biblioteker verden rundt. Der er – værkets sjældenhed og værdien af enkelttavler taget i betragtning – kun rapporter om ganske få tilfælde af tyveri, 10 i alt, hvoraf de 5 tyverier drejer sig om hele sæt. Af disse 5 tyverier er det kun lykkedes at tilvejebringe det komplette sæt i ét tilfælde. To af tyverierne gik ud over det samme eksemplar, og til trods for det mangler der i dag “kun” 3 tavler. I de to sidste tilfælde kom der hhv. 243 og 351 tavler tilbage, men de blev efterfølgende solgt enkeltvis.

Flere eksemplarer har haft bemærkelsesværdige skæbner, men prisen tages nok af et eksemplar, som ikke længere findes, nemlig Meiningeneksemplaret. Fries noterer om eksemplaret i Meiningen, at det ikke er helt komplet, der mangler 11 tavler,⁷³ og det kan være medvirkende årsag til, at det ikke længere eksisterer. Historien er den, at “Her Royal Highness the Duchess of Clarence”, d.v.s. prinsesse Adelheid af Sachsen-Meiningen tegnede et abonnement. Hendes mand besteg i 1830 den engelske trone som William 4. og hun som dronning Adelaide.⁷⁴ Ved hendes død gik eksemplaret i arv til hendes bror, Bernhard 2. af Sachsen-Meiningen. Under den anden verdenskrig var biblioteket på ca. 40.000 bøger pakket ned og gemt væk, og efter krigen blev husets værdier inklusive biblioteket beslaglagt af Sovjetunionen. Kort før

⁷² Sst. s. 459.

⁷³ Waldemar Fries 1973, s. 345.

⁷⁴ Wikipedia <en.wikipedia.org/wiki/Adelaide_of_Saxe-Meiningen> (28.5.2010).

bøgerne skulle sendes til Sovjetunionen, blev nogle kasser med særlig vigtigt indhold i hemmelighed åbnet af bibliotekspersonalet, og bl.a. *Birds of America* blev reddet på denne måde. Imidlertid hørte de østtyske myndigheder på et tidspunkt i 1950'erne om det, og "Fuglene" blev konfiskeret og udleveret til lokalregeringen, som gav dem til det museum, der var blevet oprettet på slottet i Meiningen. Her skulle sættet være forsvundet i endnu 30 år for så at dukke op igen på et tidspunkt 1980'erne. Efter genforeningen krævede familien sættet tilbage, og det blev udleveret og efterfølgende på auktion solgt tavle for tavle.⁷⁵ Oplysningen om, at det endnu en gang forsvandt i 30 år forkert eller i det mindste upræcis. Det ses alene af det forhold, at Fries kunne inspicere eksemplaret under sin "elefantjagt",⁷⁶ formentlig i 1967.⁷⁷

To biblioteker har særlig grund til at være stolte af deres eksemplarer. Det er Stark Museum of Art, Orange, Texas og Watkinson Library ved Trinity College, Hartford, Connecticut. Grunden er den simple, at de ejer hhv. Audubons og Havells egne eksemplarer.⁷⁸

Der er bevaret 119 komplette eksemplarer, heraf er 12 i privat eje.⁷⁹ Af sikringshensyn – for at forebygge tyveri – har Susanne M. Low valgt at betegne de privatejede eksemplarer med et kodenummer. End ikke verdensdel er oplyst. Fordelt på verdensdele er der følgende antal komplette eksemplarer, som ejes af institutioner:

- Asien: 2 eksemplarer
- Australien: 1 eksemplar
- Europa inkl. Rusland: 23 eksemplarer
- Nordamerika: 81 eksemplarer, heraf 76 i USA og 5 i Canada.

De europæiske eksemplarer er fordelt således:

- Danmark: 1 (København)
- Frankrig: 2 (begge Paris)
- Holland: 1 (Haarlem)
- Portugal: 1 (Lissabon)
- Rusland: 3 (Moskva og St. Petersborg)
- Storbritannien: 15 (Birmingham, Cambridge, Glasgow, Liverpool, London, Oxford, Paisley, Windsor).

⁷⁵ *New York Times* 25.6.2004 <www.nytimes.com/2004/06/25/arts/antiques-vibrant-birds-of-america-via-germany.html> (28.5.2010).

⁷⁶ Fries brugte selv udtrykket: Waldemar Fries 1973, s. xiii.

⁷⁷ Sst. s. 344.

⁷⁸ Waldemar Fries 2006, s. 457 og 458.

⁷⁹ Sst. s. 453ff.

Når der blev trykt omkring 200 eksemplarer, og der i dag kun kendes 119 komplette eksemplarer, så må der være nogle, som er forsvundet eller ødelagt helt eller delvis eller er blevet slagtet med salg af de enkelte tavler for øje. Alt det gør Susanne M. Low også omhyggeligt rede for, men i denne artikel vil det ikke blive behandlet.

DET DANSKE EKSEMPLAR

J.F. Classen

Grundlæggeren af det bibliotek, som købte *Birds of America* i 1858, var Johan Frederik Classen. Den meget korte leksikonindførsel om ham kunne være: "Johan Frederik Classen (1725-92), forretningsmand, våbenfabrikant, godsejer og biblioteksskaber". Classen formåede uden at være født med en sølvske i munden at skabe sig en stor formue. Classens liv og virke er beskrevet adskillige gange, dels i artikler og dels i tre monografier,⁸⁰ hvorfor der kun gives en ganske kort oversigt her.

Classen blev født i Kristiania [Oslo] som søn af en organist. Hans far var flyttet dertil fra Als og fik en fremtrædende position i byens musikliv. Hans to sønner, Johan Frederik og den 13 år yngre Peder Hersleb (1738-1825), måtte til København for at læse, da der endnu ikke var universitet i Norge. Johan Frederik blev teologisk kandidat på kun 26 måneder, og karakteren svarede dertil: *Non contemnendus* [ikke at foragte], den laveste karakter, man kunne bestå med. Han ville ikke være præst, men forretningsmand, og det blev han. Grundlaget for Classens rigdom var handel og våbenfabrikation, og han må have haft en veludviklet evne for at skaffe sig forbindelser. I 1756 fik han sammen med en kompagnon, som blev købt ud efter nogle år, overdraget et kuldsejlet kanonstøberi ved kanalen mellem Arresø og Roskilde Fjord, og de to fik tilladelse til at kalde stedet Frederiksværk; Classen var den reelle leder af værket, og han ledte under skiftende ejerforhold værket frem til sin død i 1792. Classen oprettede to hovedgårde i sine nordsjællandske besiddelser, Arresødal og Grønnesegård, han erhvervede de to herregårde Corselitze og Carlsfeldt på Falster, som tilsammen omfatter ca. en sjettedel af Falsters areal. Herudover havde han nogle ejendomme i

⁸⁰ De tre monografier er: Camillus Nyrop: *Johan Frederik Classen, skaber af Frederiksværk og stifter af Det Classenske Fideikommis*, 1887. Astrid Paludan-Müller: *Generalmajor Classen 1725-1792*. Udg. af Det Classenske Fideicommiss, 1923. Allan Vendeldorf: *Classens værk*, 2000.

København. Classen døde uden at efterlade sig arvinger; hans bo blev gjort op til 999.281 Rd, 54 Sk.⁸¹

*Det Classenske Bibliotek*⁸²

Classen begyndte tidligt at samle bøger i større stil, senest fra omkring 1760⁸³. I alt samlede han omkring 20.000 bind, både skønlitteratur og faglitteratur inden for de fag, som kunne interessere en våbenfabrikant og godsejer. Classen gjorde testamente, og ifølge det skulle biblioteket gøres offentligt tilgængeligt. Classen sørgede også for, at biblioteket kunne blive holdt ved lige; hertil skulle der afsættes 300 Rd. om året. Testamentets ordlyd vedr. biblioteket er denne:

“Mit Bibliotheque skienkes til Brug for det Physikalske Selskab [Naturhistorie-Selskabet], for det Kongl. Landhuusholdnings Selskab; af de militariske Skrifter kand det Kongel. Artillerie Korps og Landcadet Corpset sig til Laans betiene, Doubletter af adskillige editioner kand sælges ved Auction og det deraf udkommende tiener til at supplere Defecter og anskaffe Continuationer. Til Bibliothequets Vedligeholdelse udbetales af Fidei Commisets Fonds trehundrede Rdr. aarlig.

... Skulde imod Forhaabning det Physikalske og Landhuusholdnings Selskabet, disse 2de saa ærefulde og nyttige Indretninger gaae tilbage, forbliver dog Bibliothequet saavel som Mineral og Model og Instrument Samlingerne til almindelig Nytte under det Kongelige Videnskabernes Selskabs Foranstaltning og bestyrelse.”

Det Classenske Bibliotek åbnede for offentligheden i foråret 1796.⁸⁴

⁸¹ Torsten Schlichtkrull: Det Classenske Bibliotek. Samlingens udvikling og videre skæbne, *Bibliotekshistorie*, 8, 2007, s. 8.

⁸² Mere uddybende beskrivelser af Det Classenske Bibliotek og dets historie kan bl.a. findes her: Harald Jørgensen: Det Classenske Bibliotek og Instrumentsamlingen, Harald Jørgensen og Fridlev Skrubbeltrang: *Det Classenske Fideicommiss gennem 150 Aar*, 1942, s. 73-83. Harald Jørgensen: Det Classenske Bibliotek i Amaliegade, Poul Aagaard Christiansen, Povl Riis og Eskil Hohwy (red.): Festskrift udgivet i anledning af Universitetsbibliotekets 500 års jubilæum 28. juni 1982, *Bibliotek for læger*, 174. årg., 1982, Supplement 1, s. 165-80. Helge Nielsen: Det Classenske Biblioteks karakter og benyttelse, *Ugeskrift for Jordbrug*, 1982, nr. 41, 128. årg., s. 834-41. Torsten Schlichtkrull, *Bibliotekshistorie* 2007, s. 5-37.

⁸³ Landsarkivet for Sjælland m.v. har i arkivet fra Det Classenske Fideicommiss regninger, breve og lister over indkøbte bøger fra 1761 til Classens død i 1792.

⁸⁴ Harald Jørgensen 1942, s. 74.

Den yngre broder, Peder Hersleb Classen, gik embedsvejen. Han blev i 1787 afskediget efter ansøgning og opholdt sig i Paris, da broderen døde. Det formodes, at P.H. Classen var skuffet over, at broderens testamente ikke gjorde ham til hovedarving, men han forholdt sig loyalt og kreativt til testamentet, og biblioteket blev hans hjertebarn. Han beko-stede således biblioteksbygningen af egen lomme.⁸⁵ Biblioteksbygningen eksisterer endnu; den ligger i Bredgade 32 i København og huser nu Konservatorskolens Videncenter.

Trods henvendelser fra Fideicommisets direktion til de nævnte selskaber kom der ikke noget ud af et nærmere bibliotekssamarbejde med selskaberne. Biblioteket blev herefter drevet af Fideicommiset som et veldrevet offentligt tilgængeligt forskningsbibliotek, indtil det i 1867 blev opløst. Der blev allerede fra begyndelsen lagt en klar linje for bibliotekets fortsættelse. I den notits, biblioteket havde indsendt til *Kjøbenhavnske Lærde Efterretninger* anføres det således, at "Det anmærkes til Efterretning om, hvad man vil kunne vente her at finde, at Bibliotheket i at forøge sig ved nye Bøger, indskrænker sig for det første til de physiske, chymiske, naturhistoriske, oekonomiske, technologiske og geographiske Videnskaber."⁸⁶ Classen havde efterladt sig et bredt bibliotek, men de fag, som ikke blev holdt ved lige, blev efterhånden udskilt af biblioteket ved direkte salg eller ved auktioner.⁸⁷ Fra 1796 var der tre store offentlige biblioteker i København, Det Kongelige Bibliotek, Universitetsbiblioteket og Det Classenske Bibliotek. Ludvig Olufsen, mineralog af uddannelse, var den sidste egentlige bibliotekar ved Det Classenske Bibliotek. Han var leder af biblioteket fra 1842 til sin død i 1864.

Da bibliotekar Olufsen døde, blev der indledt forhandlinger om en forening af Det Classenske Bibliotek og Universitetsbiblioteket, en forening, der blev en realitet i 1867. Ved opløsningen af biblioteket indgik hovedparten af samlingen i Universitetsbiblioteket, mens "Oeconomie", dvs. landbrugsvidenskaberne, indgik i Landbohøjskolens Bibliotek, nu Det Biovidenskabelige Fakultetsbibliotek ved Københavns Universitet.⁸⁸ Universitetsbiblioteket er siden over et par omgange fusioneret ind i Det Kongelige Bibliotek.

Det var ikke noget fattigt bibliotek, som i 1858 kunne indlemme *Birds of America*. I stort set hele bibliotekets levetid har direktionen haft vel-

⁸⁵ Torsten Schlichtkrull, *Bibliotekshistorie* 2007, s. 6.

⁸⁶ *Kjøbenhavnske Lærde Efterretninger for Aar 1797*, s. 286.

⁸⁷ Torsten Schlichtkrull, *Bibliotekshistorie* 2007, s. 21.

⁸⁸ Sst. s. 26ff.

vilje over for biblioteket, og i alle årene blev der brugt flere penge end de 300 Rd., som var afsat i testamentet.⁸⁹ Det synes som om bibliotekar Olufsen i de år har arbejdet – målbevidst og med direktionens store velvilje – for at styrke biblioteket, ikke mindst inden for de naturhistoriske fag. Biblioteket udgav i perioden 1855-66 hvert andet år trykte tilvækstlister. Der er i alt 665 indførsler i disse lister, hvor naturhistorie og biologi samlet tegner sig for 36 %, zoologien alene 22 %. Der er talt indførsler, ikke titler; samme titel kan optræde mere end én gang, hvis der enten er tale om et tidsskrift eller et flerbindsværk, som er kommet over flere år. Alene inden for gruppen “Zoologie” har man i de år anskaffet eller fortsat adskillige værker, som i dag sælges for halve og hele millioner. Detaljerede regnskaber foreligger desværre ikke, men også den gang har der været tale om markante – og omkostningstunge – anskaffelser, anskaffelser, der næppe havde været mulige for hverken Det Kongelige Bibliotek eller Universitetsbiblioteket. Selv uden den eksorbitante anskaffelse af *Birds of America* har en undersøgelse af de antikvariske priser for den zoologiske accession vist, at biblioteket i disse 12 år kunne købe værker, der – skulle de anskaffes i dag – ville sluge Nationalbibliotekets samlede årlige anskaffelsesbudget flere gange. Hertil kommer de øvrige anskaffelser, som i antal langt overstiger zoologien.

Blandt de titler, Olufsen fik anskaffet i disse år, findes en del af grundlaget for, at Det Kongelige Bibliotek i dag kan bryste sig over at besidde en af verdens bedste samlinger af ornitologiske tavleværker. Samlingen dannede i 1938 baggrund for Jean Ankers bog, *Bird Books and Bird Art. An Outline of the Literary History and Iconography of Descriptive Ornithology Based Principally on the Collection of Books Containing Plates with Figures of Birds and their Eggs now in the University Library at Copenhagen and including a Catalogue of these Works*. I dag er den et standardværk.

Anskaffelsen til Det Classenske Bibliotek

I 1848 blev der nedsat en komité bestående af overbibliotekarerne fra Det Kongelige Bibliotek, Universitetsbiblioteket og Det Classenske Bibliotek samt gehejmearkivaren, to professorer og en oberstløjtnant. Skønt væsentligt mindre end de to andre biblioteker havde Det Classenske Bibliotek så stor betydning, at det var en naturlig ting at inddrage biblioteket i dette begyndende bibliotekssamarbejde. Komitéen havde til formål at undersøge mulighederne for et samarbejde mellem de kø-

⁸⁹ Harald Jørgensen 1942, s. 76.

benhavnske biblioteker. Resultatet blev, dels at de tre store offentlige københavnske biblioteker skulle koncentrere anskaffelserne inden for bestemte fagområder og dels, at der blev nedsat en vedvarende komité bestående af de tre biblioteksledere. Komitéen skulle drøfte større anskaffelser.⁹⁰ Nogen større betydning fik komitéen ikke, og mødeaktiviteten blev hurtigt ret lille, faktisk så lille, at Det Classenske Fideicomis på sit biblioteks vegne i februar 1854 klagede til Kultusministeriet over, at der ikke havde været holdt møde siden juni 1852.⁹¹

Nogle møder har der dog været holdt, og i det mindste har ét af dem haft vedvarende betydning, nemlig det møde, som udløste dette brev⁹² fra bibliotekar Olufsen til Fideicommisets direktion:

“I et af de sidste Møder, som Bibliothekskomiteen har afholdt, blev det bestemt, at det Classenske Bibliothek, om muligt, skulde anskaffe Audubon's *Quadrupeds of North America*. Dette Værk er udkommet i Boston 1843 og flg., og bestaaer af 150 Kobbertavler i Imperial-Folio. Det er et Hovedværk i Pattedyrenes Naturhistorie, og er for de herværende Zoologer af saa meget større Vigtighed, som vore Museer kun besidde et meget ringe Antal af Nordamerikas Pattedyr. Dets Anskaffelse vilde i Særdeleshed egne sig for det Classenske Bibliothek, hvor allerede nu en langt betydeligere Samling af Hovedværker i Vertebraternes Naturhistorie forefindes end i noget af de andre Bibliotheker; men dets Priis er saa høi, at jeg, indskrænket til Bibliothekets sædvanlige Midler, kun med Vanskelighed vilde kunne Kjøbe det. Dets Bogladepriis i Ny York er 300 Dollars, og her i Byen vilde det koste 656 Rdlr ifølge Meddelelse af en Boghandler, der desangaaende har skrevet til Ny York. Jeg tillader mig derfor at henstille til Directionens Afgjørelse, om der ikke, for at dette værk kunde anskaffes, maatte være Anledning til at tilstaae Bibliotheket et overordentligt Tilskud.

Ved denne Leilighed tillader jeg mig at omtale et andet værk af samme forfatter, nemlig hans *Birds of America*, et Værk, der saavel med sit Ydre som med sit videnskabelige Værd hører til de meest udmærkede i den zoologiske Literatur. Det er udkommet i største Folio og bestaaer af 435 Kobbertavler uden Text. Som Text til det

⁹⁰ Palle Birkelund: Universitetsbiblioteket 1728-1926, Svend Ellehøj og Leif Grane (red.), *Københavns Universitet 1479-1979*, bd. 4, s. 413ff.

⁹¹ Landsarkivet, Det Classenske Fideicommis' arkiv, Journal, nr. 27/1854.

⁹² Landsarkivet, Det Classenske Fideicommis' arkiv, Journaliserede sager, almindelig række, nr. 519/1854

har Audubon udgivet et andet Værk, Ornithological Biography, i fem Bind i stor 8vo, som Bibliotheket allerede besidder. Jeg har ikke selv seet "Birds of America", og kan derfor ikke af eget Bekjendtskab til dette Værk nærmere beskrive det; jeg tillader mig derfor hermed at lade følge Ferussac's Bulletin des sciences naturelles⁹³, Tome 15, hvori pag. 301 findes en Anmeldelse af det ved Lesson. Paa Grund af Værkets store kostbarhed har Bibliothekskomiteen, under fuld Anerkendelse af det Ønskelige i dets Anskaffelse ved et af Bibliothekerne maattet tilstaae sig, at der kun var ringe Udsigt til at dette kunde skee. Dets Bogladepriis var 180 £ St.; men det er nu udsolgt, og paa Bogauktioner i Nordamerika bliver det efter hvad mig er meddeelt betalt med 1000 Dollars; imidlertid har dog en antiquarisk Boghandler i Leipzig for to Aar siden anmeldt et Exemplar til Salg for 700 Thaler Cour.: Bibliotheket har allerede en saa rig Samling til den ornithologiske Literatur, især hvad de større Hovedværker angaaer, at ikke alene de to andre offentlige Bibliotheker i Kjøbenhavn i den Henseende staaer langt tilbage for det, men at det Samme ogsaa er Tilfældet med de fleste udenlandske, og det nærmer sig saa meget til Fuldstændighed i dette Fag, at jeg haaber, at Directionen vil finde, at der i det Mindste har været Anledning for mig til at omtale et Værk, som, dersom det blev anskaffet ved Bibliotheket, vilde blive en Prydelse for det, ikke ringere end den, som det Humboldtske Reiseværk og det franske Værk over Egypften allerede ere.

Kjøbenhavn d. 21de Novbr. 1854

Allerærbødigst

L. Olufsen"

Bind 15 af *Bulletin des sciences naturelles* udkom i 1828, altså året efter påbegyndelsen af udgivelsen af *Birds of America*, og anmelderen baserer sig på de første 50 tavler. Anmeldelsen er, ikke uventet, når den nu skulle overbevise direktionen, ovenud begejstret. Anmelderen fremhævede Audubons tegninger, han var imponeret over det store format osv., og så syntes han, at der burde have været tegnet flere abonnementer i Frankrig:

⁹³ Den fremsendte anmeldelse er: Lesson, [René Primevère]: *Birds of America...*, *Bulletin des sciences naturelles et de géologie*, Bd. 15, 1828, s. 301-3.

“ ... M. Audubon n’a pas seulement peint avec l’extrême fidélité d’un naturaliste, il a été plus loin, il a peint en grand artiste, et ces tableaux sont ce que l’on peut appeller la poétique de l’histoire naturelle. ...

Cet ouvrage a reçu en Angleterre un accueil favorable, et de nombreux souscripteurs sont venus offrir à l’auteur les moyens d’élever le plus prodigieux édifice que jamais l’ornithologie ait eu et n’aura peut-être. En France, sa liste s’est arrêtée à 4 souscripteurs! *En France, la patrie des sciences et des arts!* Et cependant cet ouvrage devrait se trouver dans les grandes bibliothèques, dans les mains des savans, dans celles des artistes et surtout dans celles des amateurs de livres rares et précieux. ... “

“... Hr. Audubon har ikke blot malet med naturhistorikerens ekstreme nøjagtighed, han er gået langt videre, han har malet som en stor kunstner, og hans billeder er hvad man kunne betegne som naturhistoriens poetik ...

Dette værk har i England fået en velvillig modtagelse, og talrige abonnenter er kommet til for at kunne give forfatteren mulighed for at rejse det mest fantastiske/vidunderlige monument som ornitologien nogensinde har fået eller måske nogensinde får. I Frankrig er antallet af abonnenter standset ved fire! *I Frankrig, videnskabens og kunstens fødreland!* Og dog burde dette værk kunne findes i de store biblioteker, i hænderne på de lærde, på kunstnere og i særdeleshed i hænderne på de som holder af sjældne og kostbare bøger ...” [oversættelse ved Barbara Melchior].

Som det var sædvane i Fideicommiset, blev sagen i original sendt i skriftlig høring blandt direktionens medlemmer. Disse befandt sig ofte dels i København og dels på Corselitze på Falster, så det kunne tage sin tid at behandle en sag færdig. Direktionens responsum lyder:

“Jeg antager, at vi kun ved Anskaffelsen af Værker, som de her anbefalede, kunne bringe Bibliotheket i den Agtelse, som det fortæner, og stemmer derfor for, at vi beslutte os til at anskaffe begge de nævnte Værker, naar Bekostningen derved ikke overstiger 2500^{Rbdr}, og at denne Sum da extraordinairt anvises Bibliotheket.

Kiøbenhavn den 21de Decbr 1854

Tillisch

Jeg er enig i, at der extraordinairt bevilges hvad der behøves til Anskaffelsen af de 2de omhandlede Værker, altsaa ogsaa i at dertil anvendes de foreslaede 2500,- *hvis saa meget behøves*; men da vi have Erfaring for, at slige Pragtværker, naar man blot giver nogen Tid,

og passer Leiligheden, ofte kunne erholdes for under Halvdelen af deres oprindelige Priis, saa synes mig, at Hensyn til en fornuftig Oeconomi byder os, ikke at give vor Bibliothekar bestemt Ordre til strax at besørge Indkjøb for de af ham anførte høieste Priser, men at vi, ved at stille de 2500,- til hans Disposition til extraordinaire indkjøb i det Hele, kunne overlade det til hans eget Skjøn at afvente mulig Leilighed til Indkjøb paa billigste Maade.

d. 11/1 55 P H Classen [d.y.]

A Haxthausen

Jeg er heri enig, dog saaledes at det kun er til de *2de nævnte Værkers* Anskaffelse at der bevilges Olufsen et Beløb af ikke over 2500 Rd.

E Scheel⁹⁴

Efter den skriftlige høring skrev Fideicommisset med genanvendelse af ord og vendinger fra direktionens bemærkninger således til Olufsen:⁹⁵

“I Anledning af Hr. Professorens Skrivelse af 21de November f.Aa. undlade vi ei at meddele, at vi bifalde, at de 2de ommeldte naturhistoriske Værker “Audubon’s *Quadrupeds of North America*” og “*Birds of America*” af samme Forfatter, anskaffes til det Classenske Bibliothek, naar Bekostningen dermed ikke overstiger 2,500 Rdr., hvis saameget behøves.

Men da det ofte er Tilfældet, at slige Pragtværker naar man blot giver nogen Tid og passer Leiligheden, kunne erholdes for Halvdelen af deres oprindelige Priis, fremstille vi til Hr. Professorens eget Skjøn, om det kunde være rigtigt ikke strax at anskaffe foranævnte Værker, men at afvente mulig Leilighed, for om en billigere Priis muligt maatte være at opnaa.

Kjøbenhavn og Corselitze i Directionen for det Classenske Fideicommis

den 3 Februar 1855.

P.H. Classen A Haxthausen F Tillisch E Scheel

⁹⁴ Landsarkivet for Sjælland m.v. Det Classenske Fideicommis, Journaliserede sager, almindelig række, Nr. 519/1854.

⁹⁵ Landsarkivet for Sjælland m.v. Det Classenske Fideicommis, Sager vedrørende Det Classenske Bibliotek.

Til Hr. Professor og Bibliothekar Olufsen”
Anskaffelsen af *The viviparous Quadrupeds of North America* skete hurtigt efter direktionens godkendelse af anskaffelsen, og 17. juli kunne direktionen skrive til kassereren, at pengene kunne udbetales til boghandleren, Theodor Lind.⁹⁶ Det fremgår af kassebogen, at pengene blev udbetalt samme dag.

Anskaffelsen af *Birds of America* tog længere tid. Eksemplaret i Leipzig har øjensynlig ikke længere været til rådighed, og man måtte søge eksemplarer andetsteds. Olufsen lod boghandler Lind formidle købet, og 3. april 1857 kunne Lind skrive sådan til Olufsen:

“S. T.

Hr. Professor Olufsen R af D

Jeg tillader mig hermed at meddele Dem det Svar, jeg i Dag modtog fra New York angaaende Audubons Birds.

Dette Værk er nu næsten aldeles udsolgt, og for Øieblikket ikke at erholde i Boghandelen for den dobbelte Priis, da flere Plader først maa colloreres. Hr. Audubon har lovet at levere et fuldstændig feilfrit, indbundet Explr i Løbet af omtrent 3 Maaneder fra Brevets datum, den 18de Marts af. Men da det i det Hele kun er ham muligt at completere 4 Explr, holder han det i en høi Priis, der, frit leveret her, vil være 2120 Rbdlr.

Hvis De maatte reflectere herpaa, vilde det vist være godt snarest at faae Bestillingen afsendt, for at jeg kan reservere Dem et Ex. i rette Tid.

Imødesende Deres ærede Bestemmelse forbliver jeg
med Høiagtelse

Deres ærbødige
Th Lind”

Den “Hr. Audubon”, Lind korresponderede med, må have været en af Audubons to sønner. Audubon selv døde i 1851. Begge sønnerne var efter faderens død aktive med salg af resterende eksemplarer.

Det originale brev blev rundsendt til direktionen for kommentering. Tillisch har skrevet teksten, og de to øvrige har bifaldet afgørelsen ved deres underskrifter:

⁹⁶ Landsarkivet for Sjælland m.v. Det Classenske Fideicommiss, Kopibog, 1855, side 368, nr. 279.

“Da det er ønskeligt at erhverve dette Værk for Bibliotheket, mener jeg, at vi under Forudsætning af at et aldeles complet og feilfrit Exemplar leveres, kunne bevilge Anskaffelsen, uagtet dertil efter Ovenanførte vil medgaae 276Rd mere end tidligere bevilget.

Tillisch – P H Classen – A Haxthausen”

Herefter gik sagen sin gang, og 29. marts 1858 kunne Olufsen skrive dette til direktionen:

“Hermed har jeg den Ære at indberette at jeg har modtaget Audubon’s Bird of North-America. Jeg har omhyggelig gennemgaaet Exemplaret, og fundet det aldeles svarende til den Beskrivelse, som Boghandler Lind har givet af det i sit Brev af 5te Februar d.A., hvilket Brev allerede er Directionen Bekjendt.

Kjøbenhavn den 29 Marts 1858.

Allerunderdanigst

vidi [set]

Olufsen.
Tillisch
P.H.Classen
A. Haxthausen
E. Scheel”

Nu manglede kun én ting: betalingen. Direktionen skrev 20. april til kassereren, justitsråd Birch, om dette, og de 2.120 Rdl. blev udbetalt til boghandler Lind samme dag.

Sagen havde fundet en lykkelig afslutning, og Skandinaviens eneste eksemplar af dette enestående værk havde fundet til København.

Theodor Lind var på det tidspunkt forholdsvis nyetableret som boghandler i København, men alligevel var han i stand til at formidle et så exceptionelt indkøb. Det hænger givetvis sammen med den uddannelse, han havde skaffet sig. Lind nød stor anseelse blandt sine kolleger, og han blev regnet for en fin kunstkender.⁹⁷ Da Boghandlerforeningen fejrede sit 50 års jubilæum med et festskrift, blev der skrevet en omtale af samtlige foreningens medlemmer. I et sådant skrift kan man naturligvis ikke forvente kritik, men Delbancos tekst lader ingen tvivl tilbage om, at der er tale om en boghandler med særlige kundskaber. Her er, hvad han skrev om Th. Lind:⁹⁸

⁹⁷ Aleks. Frøland: *Dansk boghandels historie 1482 til 1945*, 1974, s. 220.

⁹⁸ O.H. Delbanco: *Festskrift i Anledning af Boghandlerforeningens Halvhundredaarsdag*, 1887, s. 144.

“*Theodor Lind* er født den 12te Juni 1823 i Kjøbenhavn. Strax efter sin Confirmation kom han i 1838 i Andr. Fred. Høsts omfattende Forretning og lagde der i 7 Aar Grunden til den Uddannelse i Bogfaget, hvoraf han hele sit Liv har haft Gavn. Hans Hu stod imidlertid til at blive kjendt med Forholdene i Udlandet, og der aabnede sig en Plads for ham i Literarisch-artistische Anstalt i München, hvis Chef Oldenbourg i Aarenes Løb gik over fra at have været hans Veileder til at blive hans Ven. I denne By, der er et sandt Konstskattens Hjem, aabnedes hans Øie for Konst, og det kom ham paa mange Maader tilgode, da han den 26de Marts 1852 aabnede sin egen Boglade i sit Hjemsted. Uagtet han siden 1854 var bleven Vaisenhusets Boghandler, har været Forlægger alene og i Forening med F. Hegel og har en god Sortimentshandel, har dog Kobberstikkonsten med sit hele tiltalende Væsen lagt Beslag paa hans personlige Virksomhed. Paa dette Omraade er han hjemme som Faa, og er en fuldstændig paalidelig Raadgiver saavel for Konstforstandige som for Usagkyndige. Boghandlerforeningen satte Pris paa strax at nyde godt af hans Arbejdsdygtighed, derfor optoges han allerede i Mødet den 16de April 1852 som Medlem. I Aarene 1868 og 1869 har han beklædt Posten som Næstformand.”

Det er altså næppe nogen tilfældighed, at det netop var Th. Lind, som kom til at formidle anskaffelsen af *Birds of America*. Han har formentlig været den eneste person i København med et netværk, som kunne skaffe ham i forbindelse med ledige eksemplarer af netop dette værk.

Linds efterfølgere var Hans Frandsen 1896-1912 og Lauritz Schmiegelow til sidstnævntes død i 1929,⁹⁹ hvorefter forretningen muligvis er ophørt. Det er værd at notere, at begge Th. Linds efterfølgere beholdt hans navn i forretningsnavnet, også efter at Hans Frandsen flyttede forretningen i 1900.¹⁰⁰ Det er desværre hverken lykkedes at opspore Th. Linds arkiv eller efterfølgernes, og det må antages, at de ikke er bevaret. I hvert fald findes de hverken i Statens Arkiver (Rigsarkivet, Landsarkiverne og Erhvervsarkivet m.fl.) eller i Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsamling, og det er heller ikke at spore i databasen over privatarkiver, www.danpa.dk.

⁹⁹ *Kraks Blå Bog*, 1983, Arthur Schmiegelow

¹⁰⁰ Andreas Dolleris: *Danmarks Boghandlere 1906-1918*, 1919, s. 106.

EKSEMPLARET

Indbinding

Selv om Det Classenske Bibliotek anskaffede *Birds of America* i indbunden stand, så ønskede man, at den skulle have et af bibliotekets egne bind. Biblioteket havde en høj standard for indbinding; det ses af de mange bind, som findes i Det Kongelige Bibliotek. Man lagde så stor vægt på indbindingen, at det blev en del af den aftale, som blev indgået i forbindelse med foreningen i 1867 med Universitetsbiblioteket. Heri lyder punkt fem: "Indbindingen saa vel af de nye Bøger, som anskaffes for Fideikommissets Regning som af de ældre til det Classenske Bibliothek henhørende Bøger, naar de trænge til Istandsættelse eller Ombinding, skal ske paa den ved det Classenske Bibliothek hidtil brugte solide Maade."¹⁰¹ Det Classenske Fideicommis' kassebog har under den 5. februar 1859 denne indførsel: "Betalt efter Ordre til Bogbinder Clement for Indbinding af Audubons Verk over Amerikas Fugle 4 Vol. Pragtbind med Guldsnit. 300 -". En bogbindersvend tjente i 1872 i gennemsnit 6-7 Rdl. om ugen for en effektiv arbejdsdag på knap 11 timer,¹⁰² og lønnen har nok været nogenlunde den samme 15 år forinden, så de 300 rigsdaler, indbindingen kostede, svarer næsten til en årsløn for en bogbindersvend. De fire bind er i helbind, hver af ét stort stykke læder; læderstykket har oprindeligt målt noget over 1 x 1,5 m; hertil kommer guldtrykt titel og guldtrykte borter samt et lille superexlibris på både for- og bagperm samt guldsnit, så materialeudgifterne må have slugt en god del af de 300 Rdl.

D.L. Clément (1820-77) var fra 1856 universitetsbogbinder¹⁰³ og i det mindste fra 1861 (bogbinderlisterne i Landsarkivet går ikke længere tilbage) en af Det Classenske Biblioteks faste bogbindere. Ved Clémentes død var bogbinderiet "byens største og mest kendte bogbinderi".¹⁰⁴ I arkiverne er det desværre ikke muligt at komme tættere på indbindingen end dette; firmaet eksisterer endnu, men det gør arkivet ikke.¹⁰⁵

Nok har det danske eksemplar fået en eksklusiv indbinding, men ejendommeligt nok er de 435 tavler bundet ind på en usædvanlig måde. De fleste eksemplarer er bundet ind med 100 tavler i hvert af de tre første

¹⁰¹ *Aarvog for Kjøbenhavns Universitet for 1864-71*, 1871, s. 461.

¹⁰² Carl P. Nielsen & R. Berg: *Danmarks Bogbindere gennem 400 Aar*, 1926, s. 119.

¹⁰³ Edw. C.J. Wolf: D.L. Clément, *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg, 1979-84, bd. 3, s. 440.

¹⁰⁴ Palle Birkelund (Edw. C.J. Wolf): Immanuel Petersen, *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg, 1979-84, bd. 11, s. 296.

¹⁰⁵ Oplyst af direktør Willy Pedersen i mail den 25.4.2010.

bind og 135 tavler i det fjerde bind;¹⁰⁶ der er dog varianter, f.eks. er eksemplaret i Pittsburgh indbundet i fem bind med 100 tavler i hvert af de første tre bind, 87 tavler i bind fire og et femte bind på blot 47 tavler.¹⁰⁷ Det danske eksemplar er bundet ind som skemaet viser:

Bind	Tavle	Antal	Tavlerne trykt ¹⁰⁸	Titelblad
1	1-100	100	1826-30	1827-30
2	101-235	135	1831-34	1831-34
3	236-330	95	1835-36	1834-35
4	331-435	105	1836-38	1835-38

Tabel 1. Indbinding og trykkeår på titelbladene og for tavlerne. Som det ses, følges tavlernes trykkeår og indbinding ikke ad for bd. 3's og 4's vedkommende.

Gennemgang

Alle fire bind er blevet gennemgået, men bind 4 er blevet eftersat grundigere end de øvrige, da afdelingsbibliotekar Susanne Budde og konservator Tine Rauff, begge Det Kongelige Bibliotek, har ydet bistand her.

Det er først og fremmest konstateret, at eksemplaret er komplet; alle 435 tavler er til stede.

Der blev ved gennemgangen af de 435 tavler ikke noteret åbenlyse problemer med koloreringen. Vel er der fra tid til anden et farvestrøg, som går en smule uden for billedets kant, men et eftersyn af tavler fra Pittsburghs internetudgave viser det samme.¹⁰⁹ Andre ubetydelige fejl er også konstateret.

Med hensyn til trykningen er der derimod adskilligt at bemærke:

Der er ganske mange tilfælde af "snavs" i forbindelse med billedteksterne; dette "snavs" tolkes som stænk af tryksværte, evt. vandfarve. Der kan også optræde afsmitning fra andre plader på forsiden; på bagsiden ses der mange tilfælde af, at tavlen efter trykket er blevet lagt oven på den forrige tavle uden mellemlægspapir, hvorfor den endnu våde tryksværte har smittet af.

¹⁰⁶ Waldemar Fries 1973, s. 400.

¹⁰⁷ University of Pittsburghs hjemmeside <digital.library.pitt.edu/a/audubon/plates.html> (28.5.2010).

¹⁰⁸ Waldemar Fries 1973 s. 399f.

¹⁰⁹ University of Pittsburghs hjemmeside <digital.library.pitt.edu/a/audubon/plates.html> (28.5.2010).

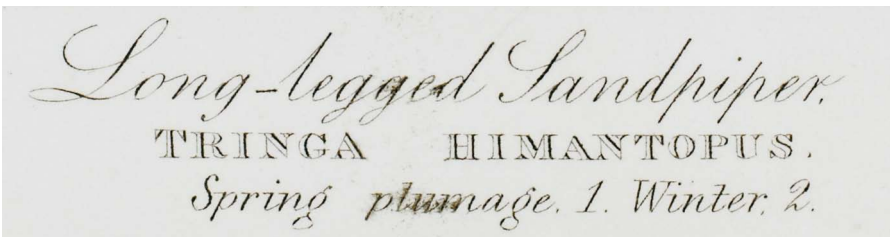
Der er mange tilfælde af tryksværte ved pladens kant. Noget tilsvarende ses også ved eksemplaret i Pittsburgh, men ikke i nær samme omfang.¹¹⁰ Dette tolkes som, at pladens kant ikke har været tørret godt nok af for tryksværte.

Der er adskillige tilfælde af svagt trykte tekster. Dette tolkes enten som en følge af, at pladen har været slidt af at være blevet aftrykt for mange gange, eller at papiret af en eller anden grund ikke har ligget helt op til pladen under trykprocessen; det sidste kan f.eks. skyldes småfejl i papiret, eller at papiret er begyndt at tørre i kanten. Der er især mange tilfælde i hjørnerne af pladen; således er på tavle 146 ordet "Drawn" i tegnerangivelsen til venstre ("Drawn from Nature by J.J. Audubon, F.R.S.F.L.S.") og årstallet i trykkerangivelsen til højre særlig udsat for svagt tryk. Sådanne svagt trykte tekster har man ikke bemærket ved gennemgangen i forbindelse med digitaliseringen i Pittsburgh.¹¹¹ Et markant tilfælde i det danske eksemplar er på tavle 245 (*Uria Brunnichii*), hvor fuglens navn er meget svagt trykt. Tavlen er i øvrigt en af dem med varianter; i det danske eksemplar er der ikke er noget engelsk navn for fuglen, det er der i en anden variant.¹¹²

Figur 6: Den svagt trykte tekst på tavle 245.

Teksten er tværet ud i en del tilfælde. Det tolkes som, at der er sket et uheld umiddelbart efter trykningen hvor noget har strøget hen over den våde tryksværte. Eksemplet er fra tavle 344.

Figur 7: Udtværet tekst på tavle 344.

¹¹⁰ Sst. (28.5.2010).

¹¹¹ Mail fra Charles E. Aston, Jr., Curator, Rare Books, Prints, & Exhibits, Special Collections Department, University of Pittsburgh Library System den 20.4.2010.

¹¹² Waldemar Fries 1973, s. 437.

Der er få tilfælde af egentlig manglende tekst. I et tilfælde (tavle 136) mangler de tre sidste tegn i tavlenummeret, så der står “Plate CXX” i stedet for “Plate CXXXVI”; de manglende tegn er senere tilføjet med blyant. På forespørgsel til Pittsburgh er tavlenummeret blevet eftersat, og fra Pittsburgh indløb disse to oplysninger: “Our copy of plate CXXXVI definitely has the last numeral written in pencil (the “I”) and it appears as though some of the other numerals were done in ink by hand, but it is hard to tell. We are also unable to tell if it is just the last three digits (as in your copy) that are missing or if there were more or less done by hand.” Og som addendum: “The plate numeral has indications of two “guide” lines, one below and one above the numeral; it’s possible that the entire numeral was carefully inked in and that a later hand went over the roman numeral “I” with a lead pencil.”¹¹³ Hverken Fries eller Susanne M. Low bemærker, at der skulle være problemer med dette tavlenummer, så det kan være et tilfælde, at der er fejl i tavlenummeret i både København og Pittsburgh. I et andet tilfælde, tavle 146 (Fish Crow), mangler et helt ord, nemlig “Drawn” fra teksten nederst til venstre, som oplyser om kunstneren; i Pittsburgh forekommer ordet.¹¹⁴

På tavle 385 (Bank Swallow, *Hirundo riparia* og Violet-green Swallow, *Hirundo thalassinus*) er teksten i de latinske navne rettet i hånden. Noget tilsvarende er sket på eksemplaret i Pittsburgh.¹¹⁵ Ved *Hirundo riparia* er R i riparia blot tilføjet i hånden, uden at der er gjort forsøg på at skjule, at der er tale om en rettelse; ved *Hirundo thalassinus* er der kradset i teksten neden under de to bogstaver, og de er tilføjet med en tynd pen.

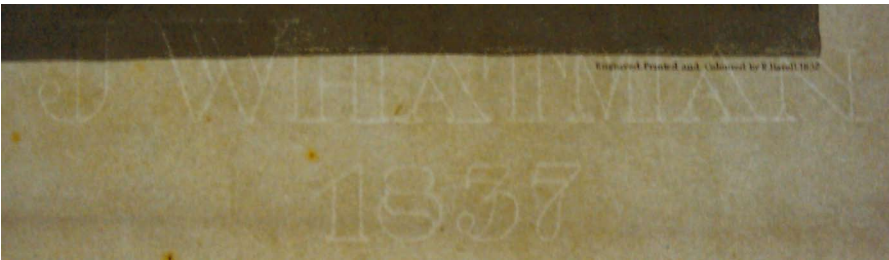
Figur 8: “Reparation” i hånden af teksten på tavle 385.

¹¹³ Mails af 17.5.2010 fra William C. Daw, Assistant Curator, Curtis Theatre Collection og fra Charles E. Aston, Jr., Curator, Rare Books, Prints, & Exhibits, Special Collections Department, University of Pittsburgh Library System.

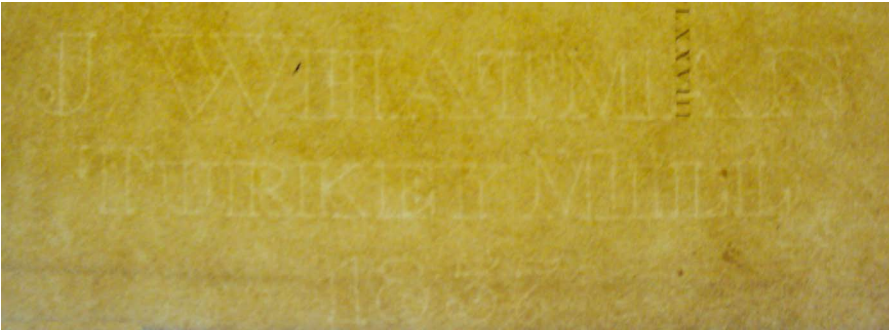
¹¹⁴ University of Pittsburghs hjemmeside <images.library.pitt.edu/cgi-bin/i/image/image-idx?view=entry;cc=audimg;entryid=x-aud0146> (28.5.2010).

¹¹⁵ University of Pittsburghs hjemmeside <images.library.pitt.edu/cgi-bin/i/image/image-idx?view=entry;cc=audimg;entryid=x-aud0385> (28.5.2010).

Ved gennemgangen blev det konstateret, at der er brugt to forskellige papirtyper ved trykningen. De fleste tavler er trykt på lyst papir med vandmærke i to linjer: "J Whatman / [årstal]". En mindre del af tavlerne er trykt på papir med en afvigende crème-agtig farve; vandmærket her er på tre linjer: "J Whatman / Turkey Mill / [årstal]". Der ses ikke noget mønster i fordelingen af de to papirtyper. Forklaringen er simpel: Da James Whatman forlod scenen solgte han sin papirmølle og rettighederne til vandmærke til to forskellige personer. Havell købte papir fra dem begge. Papiret fra møllen med Turkey Mill i vandmærket har en generel tendens til at blive gulligt.¹¹⁶ På alle de undersøgte vandmærker svarede årstallene, som på det crème-farvede papir ofte var svært læselige, til graveringsåret.

Figur 9: Vandmærke i to linjer. Foto: Tine Rauff.

Figur 10: Vandmærke i tre linjer. Foto: Tine Rauff.

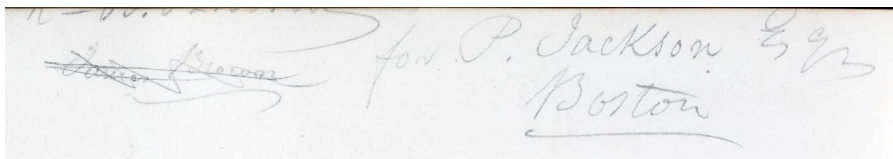
PROVENIENS

I maj 1967 gennemgik Waldemar Fries som et led i sin "elefantjagt" det danske eksemplar. Fries har næppe fået lov at gennemse eksempla-

¹¹⁶ Susanne M. Low, 2002, s. 10f.

ret alene, og da overbibliotekaren i 1967 var ornitologen Bernt Løpenthin (overbibliotekar 1966-1974),¹¹⁷ er det naturligt at forestille sig, at han var til stede. Det giver et ganske hyggeligt billede af to mænd i ivrig samtale hen over tavlerne, den passionerede “elefantjæger” og den fuglekyndige overbibliotekar, der med berettiget stolthed har kunnet fremvise Skandinaviens eneste eksemplar af *Birds of America*.

Under gennemgangen opdagede Fries den 26. maj, at der står noget på bagsiden af tavle 315¹¹⁸. Med blyant er skrevet “for P. Jackson Esq. Boston”; navnet “James Brown” figurerer også, men overstreget. Der har stået noget mere over de to navne, men denne tekst kan ikke læses, fordi arket er blevet beskåret. Fries drog den naturlige slutning, at det danske eksemplars proveniens hermed var klarlagt: “P. Jackson, Boston” kan kun være den P.J. Jackson som påbegyndte sit abonnement i 1832. I Audubons lister over købere optræder Jackson konsekvent som P.J. Jackson, men Fries må have haft det problem, at han ikke kunne finde en P.J. Jackson i Boston, som man kunne antage ville tegne et så dyrt abonnement. Derimod fandtes der på den tid en fremtrædende forretningsmand, Patrick Tracy Jackson (1780-1847), som han så forbandt med indkøbet.¹¹⁹

Figur 11: Bagsiden af tavle 315 med påskriften “for P. Jackson Esq. Boston”

Patrick Tracy Jackson¹²⁰ var en af Bostons fremtrædende handelsfolk, og han var, i hvert fald indtil tiden omkring 1838, særdeles velhavende. Han blev i 1780 født ind i en købmandsfamilie. Ordet købmand skal her forstås i en noget større skala end købmanden nede på hjørnet. Han etablerede sig som selvstændig i 1807 efter at have samlet sig en ikke ubetydelig startkapital. I 1812 grundlagde han Boston Manufac-

¹¹⁷ Torben Nielsen: Bibliotekerne 1927-1979, Svend Ellehøj og Leif Grane (red.), *Københavns Universitet 1479-1979*, Bd. 4, København 1980, s. 477.

¹¹⁸ Waldemar Fries 1973, s. 155.

¹¹⁹ Sst. s. 344.

¹²⁰ Hvor ikke andet nævnes, baserer denne korte omtale af Jackson sig på: Dane Morrison: Jackson, Patrick Tracy, Garraty, John A. og Mark C. Carnes (eds.): *American National Biography*, Vol. 11, New York & Oxford 1999, p. 760-1.

turing Company sammen med sin svoger, Francis Cabot Lowell (1775-1817). Her fik de samlet alle dele af klædeproduktionen. Efter Lowells død i 1817 stod Jackson frem som leder, og han var en af de drivende kræfter i selskabets videreførelse. Jackson tog bl.a. også i 1829 initiativ til etableringen af den første egentlige jernbane i Massachusetts. Den åbnede i 1835. På grund af nogle fejlslagne spekulationer mistede Jackson størstedelen af sin formue, men fattig blev han aldrig. Ved udgangen af 1835 var hans formue på \$ 389.529,05, fem år senere var der "blot" \$ 60.000-80.000 tilbage.¹²¹ De følgende år sled Jackson for at genoprette sin formue – og han sled sig op. Han døde i 1847.

Kan det danske eksemplar være det samme som det, P.T. Jackson ejede? Svaret er nej. Begrundelsen følger her:

Boghandler Linds brev taler ikke om anskaffelsen af et i forvejen eksisterende sæt, men derimod om, at "Hr. Audubon" i løbet af tre måneder vil kunne fremskaffe fire eksemplarer, men at "flere Plader først maa collorerer", og at han skal "complettere" eksemplarerne. Der er klart tale om mere eller mindre nyfremstillede eksemplarer.

De mange tilfælde af tavler med "snavs" tyder på det samme. En stor del af disse tavler må formodes i første omgang at være blevet kasseret. Det vides, at Havell i det mindste tog "'five perfect sets' and certain 'loose sets'" med sig, da han i 1839 emigrerede til USA.¹²² Fries opregner i kapitlet "Sale of the Remaining Folios"¹²³ 15 komplette sæt, som der kan gøres rede for, men også mange løse tavler.

Forekomsten af P. [T.] Jacksons navn bag på tavle 315 i det danske eksemplar kan også forklares. På forespørgsel til Massachusetts Historical Society har referencebibliotekar Jeremy Dibbell med stor beredvillighed gravet i Jackson-familiens private papirer, som først for nylig er kommet til selskabets arkiv. Her har han fundet to indførsler af interesse:

I sønnens, Patrick Tracy Jackson 2, kassebog: "16 January [1858] – Rec'd of William C. Russel net proceeds of sale of Audubon's Birds of America \$ 646.70."

William C. Russel var svoger til P.T. Jackson 2, og da \$ 646,70 er væsentligt mindre, end prisen for et komplet sæt var på det tidspunkt, er der meget som tyder på, at Jeremy Dibbell havde ret, når han skrev:

¹²¹ Kenneth Wiggins Porter: *The Jacksons and the Lees*, Cambridge, Mass. 1937, vol. 1, p. 768-69.

¹²² Harry Harris 1918, p 30.

¹²³ Waldemar Fries 1973, s. 115ff.

“perhaps the copy wasn’t sold TO Russel, but rather BY him, on behalf of the family. The line in the account, ‘net proceeds of sale of’ might indicate that the copy was sold (perhaps with Russel as the selling agent), and that Russel and Jackson shared the profits.” Indførslen afkræfter Fries’ formodning om, at Jackson skulle have solgt sit eksemplar i forbindelse med sin økonomiske nedtur i 1838.¹²⁴

I Patrick Tracy Jackson [1]’s kassebog for 1830-35 findes denne indførsel: “4 May 1833: Audubon’s book – 1 Vol. – \$ 250.00”. Hermed er Fries’ antagelse af, at Audubons P.J. Jackson er identisk med P.T. Jackson bekræftet.

Den første af disse indførsler kan forklare tilstedeværelsen af Jacksons navn i det danske eksemplar. Antagelsen er, at eksemplarets tavler efter salget er blevet fordelt i andre eksemplarer. Jacksons eksemplar blev senest solgt 16. januar, muligvis nogle dage eller uger forinden. Fra 16. januar til 29. marts er der lidt mere end 10 uger, og da vi ved, at et brev kunne nå fra New York til København på ca. 2½ uge (“Hr. Audubon” daterede sit brev den 18. marts og Th. Lind modtog det den 3. april 1857), er der tid til at komplettere eksemplaret, binde det ind og få det sejlet til København. Den ejendommelige fordeling af tavlerne i det danske eksemplars fire bind kan muligvis forklares derhen, at D.L. Clément har valgt at indbinde de fire bind med samme fordeling af tavlerne, som han modtog dem.

Der ses ingen grund til, at hverken “Hr. Audubon” eller Th. Lind skulle have skrevet noget urigtigt i deres breve, hvorfor det må antages, at der i 1857/58 blev solgt op til fire sammenstykkede eksemplarer, som altså er ud over de eksemplarer, Audubon solgte, efter at udgivelsen var afsluttet. Fries nævner da også to eksemplarer, som kan være kandidater til at være blandt de øvrige 1857-eksemplarer. Eksemplaret i Mill Grove (det center, som er anlagt ved Audubons første bopæl i Amerika) betegnes af Fries som et muligt sammenstykket eksemplar, og han noterer, at det har et flyveblad af papir, der ikke stammer fra Whatman og som er dateret 1858.¹²⁵ Det andet eksemplar er eksemplaret i Library of Parliament, Ottawa, Canada, som blev anskaffet i netop 1857, efter at to eksemplarer i 1849 brændte sammen med parlamentsbygningen, der var blevet sat i brand under borgerlige uroligheder. Ottawa-eksemplaret indeholder ifølge Fries tydeligvis tavler, som ikke har

¹²⁴ Waldemar Fries 1973, s. 344.

¹²⁵ Sst. s. 124.

siddet i et tidligere solgt eksemplar – de bærer på bagsiden blyantsnotater, for en del fra Audubons egen hånd.¹²⁶

Det må konkluderes, at det danske eksemplar er et sammenstykket eksemplar, og at der er sandsynlighed for, at eksemplaret er medlem af en eksklusiv klub af 1857/58-eksemplarer. Arkivundersøgelser vedrørende eksemplarerne i Mill Grove og i Ottawa samt en sammenlignende undersøgelse af alle tre eksemplarers billedtekster, papir, vandmærker og tilskrifter kunne være oplysende for en eventuel sammenhæng mellem de tre eksemplarer.

APPENDIKS

Udgaver af Birds of America

Denne liste viser de udgaver af *Birds of America* samt *Ornithological Biography* og hans *A Synopsis of The Birds of North America*, som blev besørget enten af Audubon selv eller hans to sønner, Victor Gifford Audubon og John Woodhouse Audubon. *Birds of America* er mange gange i tidens løb blevet reproduceret helt eller – især – delvis i udgaver af vekslende kvalitet. I 1966 blev de originaltegninger, som findes i The New York Historical Society udgivet i to bind. Hverken disse udgivelser eller Audubons øvrige værker, artikler, dagbøger m.v. er medtaget.

1. Audubon, John James: *The Birds of America from Original Drawings by John James Audubon*. London, Published by the Author, 1827-1838. 4 bd. [Vol. 1]. 1827-1830. Vol. 2. 1831-1834. Vol. 3. 1834-1835. Vol. 4. 1835-1838, June 20.

Det oprindelige værk som benævnes Havell-udgaven efter gravørerne af samtlige plancher bortset fra de første ti, Robert Havell senior og junior.

Audubon anfører medlemskaber af videnskabelige selskaber på titelbladene. Denne tekst forøges fra bind til bind efterhånden som Audubon blev optaget i flere selskaber.

Som nævnt i artiklen varierer indbindingen fra eksemplar til eksemplar.

Haves i Det Kongelige Bibliotek.

Proveniens: Det Classenske Bibliotek, fusioneret med Universitetsbiblioteket i 1867. Universitetsbiblioteket blev delt i 1938, og værket kom til 2. Afdeling, UB2. Navneforandring til Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek i 1989. Fusioneret med Det Kongelige Bibliotek i 2006.

¹²⁶ Sst. s. 281f.

2. John James Audubon & John Woodhouse Audubon: The birds of America from original drawings made in the United States and their Territories.¹²⁷ New York, Roe Lockwood & Son, 1858-60. Chromolithography by J. Bien. 1 bd., 105 tavler med 150 illustrationer.¹²⁸

Denne udgave benævnes Bien-udgaven efter den litografiske anstalt.

Audubons yngste søn, John Woodhouse Audubon ønskede at genudgive alle 435 tavler i fuld størrelse i kromolitografi. Projektet blev aldrig fuldført, i høj grad på grund af den amerikanske borgerkrig (1861-65). Det kuldsejlede projekt blev en økonomisk katastrofe for familien.¹²⁹

Komplette eksemplarer af Bien-udgaven er meget sjældne. Fries lokaliserede 49 eksemplarer og henviste til en liste, som desværre ikke findes, Susanne M. Low har blot kendskab til 17 eksemplarer.¹³⁰

Haves ikke i Det Kongelige Bibliotek.

3. Audubon, John James: The Birds of America from Drawings made in The United States and their Territories. Philadelphia, 1840-1844. 7 bd. med 500 tavler. Trykt hos J.B. Chevalier.¹³¹

Denne udgave benævnes "oktavudgaven"

Tavlerne er formindsket vha. camera lucida af John Woodhouse Audubon og stukket af Robert Havell junior.¹³²

Haves ikke i Det Kongelige Bibliotek

4. Audubon, John James: The Birds of America from Drawings made in The United States and their Territories. New York, V.G. Audubon, 1856. 7 bd. med 500 tavler.

De 7 bind, som er en genudgivelse af oktavudgaven i et noget afvigende udstyr, blev genudgivet adskillige gange af enten Victor Gifford Audubon eller John Woodhouse Audubon: 1859, 1860, 1861 (2 gange), 1865 (8 bind), 1871 (8 bind).¹³³

1856-udgaven Haves i Det Kongelige Bibliotek

Proveniens: Det Kongelige Bibliotek. Udvekslet med Universitetsbiblioteket (eller UB2) i perioden mellem 1927 og ca. 1945. Fusioneret med Det Kongelige Bibliotek i 2006.

¹²⁷ Oplysningerne til denne udgave stammer fra Anker 1938, s. 95, nr. 17 – Claus Nissen: *Die illustrierte Vogelbücher. Ihre Geschichte und Bibliographie*, Stuttgart, 1953, s. 85, nr. 50.

¹²⁸ Anker 1938 angiver 106 tavler med 151 illustrationer

¹²⁹ Susanne M. Low 2002, s. 323 – Fries 1973, s. 355-56.

¹³⁰ Susanne M. Low 2002, s. 327.

¹³¹ Claus Nissen 1953, s. 86, nr. 51.

¹³² Sst.

¹³³ Anker 1938, s. 95, nr. 18.

5. Audubon, John James: *Ornithological Biography, or an Account of the Habits of the Birds of the United States of America; accompanied by Descriptions of the Objects represented in the Work entitled The Birds of America, and interspersed with Delineations of American Scenery and Manners.* By John James Audubon. Edinburgh, 1831-1849. (5 Bd.) Vol. 1, 1831. Vol. 2, 1834. Vol. 3, 1835. Vol. 4, 1838. Vol. 5, 1849(!) i.e. 1839.

Tekstværket til *Birds of America*. Bind 1 af *Ornithological Biography* blev også udgivet i USA, se nr. 6

Haves i Det Kongelige Bibliotek. Vol. 2-5 haves i to eksemplarer.

Proveniens som nr. 1.

6. Audubon, John James: *Ornithological Biography, or an Account of the Habits of the Birds of the United States of America; accompanied by Descriptions of the Objects represented in the Work entitled The Birds of America, and interspersed with Delineations of American Scenery and Manners.* By John James Audubon. Philadelphia. 1832. Vol. 1.

Haves i Det Kongelige Bibliotek

Proveniens som nr. 1.

7. John James Audubon: *A Synopsis of the Birds of North America.* Edinburgh, A. and C. Black, 1839

“An index to the species in *The Birds of America*, listed taxonomically by Audubon. Not as listed today, but pretty good for his time.”¹³⁴

Haves ikke i Det Kongelige Bibliotek.

SUMMARY

TORSTEN SCHLICHTKRULL: *Audubon's "Birds of America"*

The Royal Library owns one of the most exceptional works in book history, an original edition of John James Audubon *Birds of America*. This edition, in a format called “double elephant folio” was published from 1827 to 1838. On basis of existing literature, this article briefly describes the work’s genesis, including Audubon’s technique, printing, the letterpress, conservation history as well as the pricing of the book when it was published.

¹³⁴ Susanne M. Low 2002, s. 377.

The work was originally acquired for The Classen's Library (Det Classenske Bibliotek), a private research library, which, although considerably smaller than the Royal Library and the University Library, joined the library cooperation of the 1800's on an equal standing with the other two libraries. The Classen's Library and the library's founder, industrialist JF Classen are described briefly in this article. Due to two library mergers the Birds of America is now owned by the Royal Library. The acquisition of the Danish set by the Classen's Library is examined by analyzing previously unpublished letters and is described for the first time, although not comprehensively, in this article. The provenance of this work, as described by Waldemar Fries in 1973, is reexamined in this article. Using newly discovered archival material and a review of available literature, this article concludes that the Danish set was assembled in 1857/58 from loose sheets, and was most likely created simultaneously with three other sets, two of which are believed to be the Mill Grove, Pennsylvania, USA and Library of Parliament, Ottawa, Canada sets.